

εκμάθηση των ξένων γλωσσών, καθώς επίσης στις τέχνες και τις επιστήμες, η φρόνηση στη διακυβέρνηση, η αγάπη για την Αγγλία, η ευτυχισμένη μακροχρόνια εξουσία της, ξεπερνούν κατά πολύ άλλες βασιλίσσες που ανέδειξαν η Ιταλία, η Ελλάδα, η Αίγυπτος και άλλες χώρες της Ασίας και της Ευρώπης».

Η βασίλισσα Ελισάβετ, που εμπνέει τους ιππότες και τους παρακινεί σε ηρωικά κατορθώματα, ενσαρκώνει για τον Μπρούνο την ύλη, ενώ το συμβούλιο και οι ιππότες που την περιστοιχίζουν τις διάφορες μορφές. Ο Μπρούνο, ακολουθώντας τους Πυθαγόρειους, τον Αναξαγόρα, τον Δημόκριτο και τους σοφούς της Βαβυλώνας, αναγνωρίζει ότι η ύλη είναι εκείνη που εμπεριέχει τις μορφές και τις περιπλέκει. Ο καλύτερος αυτός γονέας, γεννήτορας και μητέρα των φυσικών πραγμάτων, είναι επομένως θείο πράγμα. Η ύλη δεν επιθυμεί τη μορφή για τη διατήρησή της, εφόσον το φθαρό δε διατηρεί το αιώνιο. Επιπλέον, η ύλη έχει όλα όσα είχε πριν βρεθεί η μορφή και μπορεί ακόμη να έχει και άλλες μορφές.

Οι άξονες της φιλοσοφίας του Μπρούνο

Η φιλοσοφία του Μπρούνο περιστρέφεται γύρω από τρία βασικά κέντρα τα οποία είναι το Έν, ο κόσμος και ο άνθρωπος· ο τελευταίος, είναι η μικρογραφία της φύσης, ο μικρόκοσμος που αναπαριστάει το μακρόκοσμο του σύμπαντος. Μέσα από αυτή τη σχέση οι αθέατες ψυχικές και πνευματικές δυνάμεις της φύσης εισρέουν στον άνθρωπο σαν δυνάμεις του ευρύτερου κόσμου. Η μελέτη του φυσικού κόσμου κατά τον Μπρούνο αποτελεί την αληθινή μορφή φιλοσοφίας που είναι ικανή να μας αποκαλύψει τα μυστικά του σύμπαντος και να μας εξασφαλίσει έγκυρη γνώση. Η μαγική αντίληψη, η μνήμη και η φαντασία είναι οι «γέφυρες» που συνδέουν τον άνθρωπο με τον κόσμο και τη θεότητα. Με τη βοήθεια της φαντασίας ξεπερνά την αίσθηση απομόνωσης και χωριστικότητας, και ως ο γεμάτο ζωή συνδέεται με τους άλλους κόσμους που τον περιβάλλουν. Η φαντασία, με την κύρια ιδιότητα που έχει να συνδυάζει τις εικόνες και να δημιουργεί, χαρίζει στον άνθρωπο μια αίσθηση ελευθερίας, ένωσης και παγκοσμιότητας. Έτσι, η φαντασία είναι ένα μέσο αφύπνισης του ανθρώπου, αφού λειτουργώντας σαν μια πνευματική τεχνική τον καθετοποιεί και τον φέρνει σε επαφή με τον πνευματικό κόσμο.

1. Η μεταφυσική⁵²

Ο Μπρούνο, στο βιβλίο του *De la Causa, Principio e Uno*⁵³, επηρεασμένος από τον Πλωτίνιο, τον Δημόκριτο και τους Επικούρειους, στον τρίτο διάλογο, ισχυρίζεται ότι όλοι όσοι θέλουν να διακρίνουν την ύλη και να τη θεωρήσουν αυτή καθαυτή πέρα από κάθε μορφή καταφεύγουν στην αναλογία της τέχνης.

Ο ξυλουργός έχει το ξύλο ως πρώτη ύλη για όλες τις κατασκευές, ο σιδηρουργός το σίδηρο, ο ράφτης το ύφασμα. Όλες αυτές οι τέχνες χρησιμοποιούν το δικό τους διαφορετικό υλικό για να φτιάξουν διάφορες εικόνες και σχήματα. Το ίδιο και η φύση, για να δημιουργήσει τα δικά της σχήματα χρειάζεται το δικό της υλικό. Υπάρχει ένα είδος υποστρώματος μέσα στο οποίο η φύση πραγματοποιεί τις δικές της λειτουργίες. Αυτό το υπόστρωμα, ή φυσική ύλη, δεν έχει φυσική μορφή και δεν μπορεί κάποιος να τη διακρίνει, όπως μπορεί να διακρίνει την ύλη του ξύλου ή του σιδήρου. Μπορεί όμως να πάρει όλες τις μορφές μέσα από τις λειτουργίες της φύσης. Για να μπορέσουμε να διακρίνουμε το υπόστρωμα της φύσης, χρειάζεται να χρησιμοποιήσουμε τα μάτια της λογικής, το νου, όπως χρησιμοποιούμε τα φυσικά μάτια για να γνωρίσουμε το υπόστρωμα των τεχνών. Στον τέταρτο διάλογο του ίδιου βιβλίου⁵⁴ ο Μπρούνο επικαλείται τον Πλωτίνιο, ο οποίος στο βιβλίο του *Περί Ύλης* αναφέρει

52. Από το έργο του Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985.

53. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 134.

54. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 185.

ότι αν στο νοητό κόσμο υπάρχει πλήθος όντων, είναι αναγκαίο να υπάρχει κάτι κοινό πέρα από τις διαφορές του καθενός. Αυτό που είναι κοινό έχει το ρόλο της ύλης, ενώ αυτό που είναι ατομικό, και τα διακρίνει μεταξύ τους, έχει το ρόλο της μορφής. Ο ανώτερος κόσμος περιλαμβάνει μορφές, η διάκριση των οποίων δε θα πρέπει να νοείται χωρίς κάποιο κοινό υπόστρωμα που είναι η ύλη, η οποία ήταν μια αφηρημένη και άμορφη ιδέα προτού γίνει κατανοητή ως πολύμορφη. Στην πρώτη περίπτωση, που αφορά τον ανώτερο κόσμο, το νοητό, η ύλη κατέχει όλα όσα μπορεί να κατέχει και είναι όλα όσα μπορεί να είναι ταυτόχρονα και καθ' ολοκληρίαν⁵⁵. Στο φυσικό κόσμο, κατέχει τα πάντα και είναι όλα τα πράγματα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και όχι ταυτόχρονα. Η πρώτη, η νοητή ύλη, διαμορφώνεται στην αιωνιότητα τόσο σαν μονάδα όσο και σαν το όλον και τα πάντα. Ενώ η δεύτερη, η φυσική ύλη, διαμορφώνεται στις διαδοχικές στιγμές του χρόνου.

Στο δεύτερο διάλογο ο Μπρούνο αποσαφηνίζει τους όρους «αίτια» και «αρχή». Όσα πράγματα είναι αρχές δεν είναι απαραίτητα και αιτίες. Για παράδειγμα, το σημείο είναι η αρχή της γραμμής. Είναι η θέση από την οποία ξεκινάει κάτι, είναι η αρχή της κίνησης, όχι όμως και η αιτία της. Η αρχή όχι μόνο συμβάλλει ουσιαστικά στο σχηματισμό ενός πράγματος, αλλά και παραμένει μέσα σε αυτό. Η παγκόσμια φυσική αιτία η οποία συμβάλλει στη δημιουργία των πραγμάτων παραμένει έξω από αυτά και διακρίνεται σε ικανή, μορφική και τελική⁵⁶.

55. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 195.

56. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 90-100.

Ικανή, σύμφωνα με τον Μπρούνο, είναι η παγκόσμια διάνοια, η πιο αληθινή και ουσιαστική δύναμη. Είναι αυτή που γεμίζει το όλον, φωτίζει το σύμπαν και οδηγεί τη φύση στη δημιουργία των ειδών της.

Η διάνοια αυτή ονομάζεται από τους Πυθαγόρειους «υποκινητής και ταραχοποιός του σύμπαντος», ενώ από τους Πλατωνικούς «παγκόσμιος τεχνίτης», ο οποίος δημιουργεί στον ανώτερο κόσμο, που είναι ενιαίος, σε αντίθεση με τον αισθητό κόσμο που είναι πολλαπλός. Αυτή η διάνοια προσφέρει κάτι δικό της στην ύλη, ενώ η ίδια παραμένει ήρεμη και ακίνητη και παράγει όλα τα πράγματα. Οι μάγοι την ονομάζουν «σπορέα», εφόσον είναι αυτή που γονιμοποιεί την ύλη με κάθε μορφή, τη διαπλάθει, τη διαμορφώνει και την αλληλοσχετίζει σε τόσα θαυμαστά μέρη. Ο Ορφείας την ονομάζει «μάτι του κόσμου», επειδή παρατηρεί το εσωτερικό και το εξωτερικό όλων των πραγμάτων. Ο Εμπεδοκλής την ονομάζει «ο διαφοροποιός», επειδή δεν κουράζεται ποτέ να ξεδιπλώνει τις μορφές που ενυπάρχουν στη φύση και να επιβάλλει τη γέννηση ενός πράγματος από την αποσύνθεση ενός άλλου. Ο Πλωτίνος την ονομάζει «πατέρα» και «προπάτορα», επειδή φυτεύει σπόρους στον αγρό της φύσης και διανέμει τις μορφές.

Ο Μπρούνο ονομάζει τη διάνοια αυτή «εσωτερικό τεχνίτη», επειδή διαμορφώνει την ύλη εκ των ένδον, όπως ακριβώς από μέσα ξεπετάγεται ο σπόρος και δημιουργείται ο κορμός, και μέσα από τον κορμό ξεπροβάλλουν τα κλαδιά, τα βλαστάρια και μέσα από αυτά τα μπουμπούκια και μέσα στα μπουμπούκια δημιουργούνται τα φύλλα, τα λουλούδια, τα φρούτα. Μερικές φορές ο χυμός αποτραβιέται από τα φύλλα στα βλαστάρια, από τα βλαστάρια στα κλαδιά, από τα κλαδιά στον κορμό και από τον κορμό στη ρίζα. Αν για τη δημιουργία άψυχων έργων,

όπως το σκάλισμα ενός αλόγου πάνω σε ένα κομμάτι ξύλου, απαιτείται προμελέτη και διάνοια, πόσο ανώτερη πρέπει να θεωρηθεί η παγκόσμια διάνοια που από το εσωτερικό της σπερματικής ύλης συγκολλά τα κόκαλα, προεκτείνει τους χόνδρους, εξαπλώνει τα νεύρα και οριοθετεί ένα σύνολο με τόσο αξιοθαύμαστη οργάνωση;

Μορφική αιτία, σύμφωνα με τον Μπρούνο, είναι όλα όσα εμπεριέχει η παγκόσμια διάνοια για να μπορεί να δημιουργεί με τόσο όμορφο αρχιτεκτονικό τρόπο. Όπως ακριβώς δημιουργεί ο ζωγράφος, ο οποίος για να ζωγραφίσει τους διάφορους πίνακες χρειάζεται πρώτα να έχει συλλάβει τις διάφορες μορφές.

Τελική αιτία είναι ο σκοπός που θέτει η ικανή αιτία στον εαυτό της και δεν μπορεί να είναι άλλος από την τελειότητα του σύμπαντος.

Ο Μπρούνο, ακολουθώντας τον Πλωτίνιο, δέχεται ότι ο κόσμος είναι έμψυχος και ότι υπάρχει μια μορφική αρχή, η παγκόσμια ψυχή η οποία δίνει ψυχή και ζωή σε όλα τα μέρη του σύμπαντος. Η ψυχή του σύμπαντος⁵⁷ είναι ταυτόχρονα αρχή και αιτία των φυσικών πραγμάτων. Όταν εμψυχώνει απλώνεται στα μορφικά μέρη του σύμπαντος, όταν όμως διευθύνει και κυβερνά, δεν είναι αρχή, αλλά αιτία.

Ο Πλωτίνος αναφέρει ότι η παγκόσμια ψυχή κυβερνά το σύμπαν με μεγαλύτερη άνεση απ' ό,τι η ψυχή μας το σώμα. Η πρώτη, σαν να μην έχει δεσμά, ανυψώνεται χωρίς εμπόδια σε ανώτερα πράγματα, δίνει ζωή και τελειότητα στο σώμα, δίνει ζωή στο όλον, στα μέρη και στα μέρη των μερών. Δίνει ζωή σε

57. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 101-108.

μικρούς λίθους, οι οποίοι αν και σπάζουν και ξανασπάζουν έχουν μια ορισμένη δυνατότητα να μεταβάλλουν την κατάστασή τους και να δημιουργούν νέες συμπάθειες όχι μόνο στο σώμα, αλλά και στην ψυχή.

Ο Μπρούνο ισχυρίζεται ότι τέτοια αποτελέσματα δεν προέρχονται και δεν μπορούν να αποδοθούν σε μια καθαρά υλική ιδιότητα, αλλά σε μια συμβολική αρχή ζωής και ζωοδότησης. Η παγκόσμια ψυχή είναι η μορφική ουσιώδης αρχή του σύμπαντος και όλων όσων περιέχονται σ' αυτό. Έχει τον έλεγχο των σύνθετων πραγμάτων και καθορίζει τη σταθερότητα των μερών. Είναι μία, αλλά μπορεί να διαμορφώσει διάφορα σχήματα και ικανότητες που δεν είναι ουσίες, αλλά συμβάντα και παρουσίες ουσιών. Γεμίζει όλα τα πράγματα, αλλά όχι κατά τον ίδιο τρόπο. Ο Μπρούνο, για να εξηγήσει τη δυνατότητα της παγκόσμιας ψυχής να είναι πανταχού παρούσα μέσα στο όλον και μέσα σε κάθε μέρος του, την παρομοιάζει με μια φωνή⁵⁸ η οποία ακούγεται σε ολόκληρο το δωμάτιο, αλλά και σε κάθε μέρος αυτού. Η παγκόσμια ψυχή δεν είναι αδιαίρετη όπως ένα σημείο, αλλά κατά κάποιον τρόπο απλώνεται, όπως η φωνή, σε όλα τα μέρη του σύμπαντος και τα περιβάλλει.

Ο Μπρούνο, στον πέμπτο διάλογο⁵⁹ του ίδιου έργου, αναφέρεται στα χαρακτηριστικά του Ενός. Θεωρεί, όπως και ο Παρμενίδης, ότι το Εν είναι ακίνητο, άπειρο, χωρίς τέλος και όρια. Δε μετακινείται, εφόσον δεν υπάρχει τίποτε έξω από αυτό που να μην το περιλαμβάνει. Δεν πολλαπλασιάζεται,

58. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 123.

59. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, De la Causa, Principio e Uno*, Milano 1985, σελ. 210.

εφόσον δεν υπάρχει κάτι που μπορεί να επιθυμήσει, επειδή έχει τα πάντα. Δε φθείρεται και δε μεταβάλλεται, εφόσον είναι τα πάντα. Ούτε μικραίνει ούτε μεγαλώνει, επειδή είναι άπειρο. Δεν είναι ύλη, εφόσον δε μορφοποιείται, και δεν είναι μορφή, εφόσον δε μορφοποιεί. Δεν μπορεί να μετρηθεί, εφόσον δεν υπάρχει τίποτε μεγαλύτερο, δεν μπορεί να συγκριθεί, εφόσον δεν είναι το ένα ή το άλλο πράγμα. Στην απειρότητα του Ενός δε διαφέρουν η ημέρα από το χρόνο, ο χρόνος από τον αιώνα, ο αιώνας από το λεπτό. Επίσης δε διαφέρουν το πόδι από το στάδιο και το στάδιο από το μίλι. Το σημείο δε διαφέρει από τη γραμμή, η γραμμή από την επιφάνεια και η επιφάνεια από το σώμα. Όλα όσα έχουν υπόσταση στο άπειρο έχουν ασημαντες διαφορές μεταξύ τους. Δεν είναι διαφοροποιημένα, δεν είναι είδη, δεν είναι αριθμός. Ως εκ τούτου, το σύμπαν βασιζέται στην ενότητα. Το Εν, ως απλό και αδιαίρετο, γεμίζει όλα τα πράγματα και κατοικεί σε όλα τα μέρη του σύμπαντος. Είναι όλα τα πράγματα και περιλαμβάνει όλα τα όντα. Τα πάντα είναι στα πάντα, όπως υποστηρίζει και ο Αναξαγόρας. Η διαφορά ανάμεσα στο σύμπαν και στα πράγματα του σύμπαντος είναι ότι το μεν σύμπαν κατέχει όλη την ύπαρξη και όλους τους τρόπους ύπαρξης, ενώ τα διάφορα πράγματα στο σύμπαν κατέχουν όλη την ύπαρξη, αλλά όχι όλους τους τρόπους ύπαρξης. Επομένως, όλα είναι σ' όλα, αλλά όχι εξ ολοκλήρου, δηλαδή με όλους τους δυνατούς τρόπους ύπαρξης σε κάθε περίπτωση. Για παράδειγμα, άλλες είναι οι μορφές που θα πάρει κατά τη διάρκεια της εξέλιξης του ένας αετός από τις μορφές που θα πάρει ένας άνθρωπος. Το Εν είναι αιώνιο, ενώ κάθε όψη, κάθε πλευρά, οτιδήποτε άλλο είναι προσωρινό.

Ο Αριστοτέλης καθώς και άλλοι φιλόσοφοι, συνεχίζει ο

Μπρούνο, δεν κατανόησαν το Εν, δεν κατανόησαν το ον, δεν κατανόησαν την αλήθεια. Οι τρόποι και η πολυμορφία του όντος δε σημαίνουν ότι το ον είναι περισσότερα από ένα, αλλά ότι παρουσιάζεται μ' έναν πολύτροπο, πολύμορφο και πολυποίκιλο σε σχήματα τρόπο. Τίποτε καινούριο δεν υπάρχει κάτω από τον ήλιο, αλλά, σύμφωνα με τον Σολομώντα, αυτό που ήταν, είναι και θα είναι.

2. Η κοσμολογία⁶⁰

Όσον αφορά τις κοσμολογικές αντιλήψεις του, ο Μπρούνο επηρεάστηκε από τις σχετικές ιδέες του Κοπέρνικου. Ο τελευταίος, στο έργο του *De Revolutionibus Orbium Celestium*, ανέπτυξε ένα σύστημα βάσει του οποίου γη και ήλιος άλλαξαν τις παλαιές τους θέσεις, έτσι ώστε η γη πλέον να κινείται γύρω από έναν ακίνητο ήλιο. Ως εκ τούτου, ανατράπηκε η άποψη που διατύπωσαν πρώτα ο Αριστοτέλης και στη συνέχεια ο Πτολεμαίος. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η γη είναι το κέντρο του κόσμου γύρω από το οποίο περιστρέφονταν ο ήλιος και τα άλλα ουράνια σώματα. Η εικόνα που είχαν ο Αριστοτέλης και ο Πτολεμαίος για το σύμπαν ήταν η μορφή ενός κλειστού συστήματος που είχε περατά όρια ή σύνορα.

Ο Μπρούνο ανέτρεψε την εικόνα αυτή, ισχυριζόμενος ότι το σύμπαν είναι ένα ανοικτό, απέραντο χωρίς κανένα κεντρικό σύστημα αναφοράς.

Στα έργα του *La Cena de le Ceneri* και *De l' Infinito* θεωρεί τον κόσμο άπειρο, και συνεπώς δεν υπάρχει κανένα σώμα στο κέντρο ή στο άκρο ή ανάμεσά τους. Μπορούμε απλώς να κάνουμε λόγο για σχέσεις ορισμένων σωμάτων με άλλα σώματα. Ο Μπρούνο, συνέλαβε τον ήλιο σαν ένα αστέρι και ισχυρίστηκε ότι μέσα στο άπειρο σύμπαν υπάρχουν άπειροι ήλιοι και πλανήτες. Δίκαια λοιπόν θεωρείται ο εκπρόσωπος της θεωρίας ενός αποκεντρωμένου και άπειρα κατοικημένου σύμπαντος. Την άποψή του για την ύπαρξη άλλων κόσμων την εκφράζει ως εξής:

60. Από το έργο του Arthur D. Imerti, *Giordano Bruno, The Expulsion of the Triumphant Beast*, University of Nebraska, Lincoln and London, 1964.

«... Έτσι μαθαίνουμε να μην αναζητούμε τη θεότητα μακριά από μας, αν την έχουμε κοντά μας ή ακόμη και μέσα μας. Ούτε και οι άλλοι κόσμοι χρειάζεται να την αναζητήσουν κοντά σε μας, αφού την έχουν κοντά τους και μέσα τους».

Η φιλοσοφία του Μπρούνο για το άπειρο σηματοδοτεί το πρώτο αποφασιστικό βήμα για την αυτοαπελευθέρωση του ανθρώπου. Η έννοια του απείρου είναι το μεγάλο ερέθισμα της ανθρώπινης σκέψης. Η διάνοια, που ξεδιπλώνεται στο άπειρο σύμπαν, αποκτά επίγνωση της δικής της απειρότητας. Όλοι οι άνθρωποι είναι για τον Μπρούνο ιδιαίτερα κέντρα αναφοράς, τα οποία, καθώς ωριμάζουν σταδιακά, κατανοούν ότι δεν υπάρχει κανένα αυθαίρετο κέντρο μέσα στο σύμπαν. Τα ιδιαίτερα αυτά κέντρα είναι φυσιολογικό να προσεγγίζουν με διαφορετικούς τρόπους την αλήθεια. Εκείνο που έχει σημασία είναι η συνεχής αναζήτηση της αλήθειας, ώστε ο νους του κάθε ανθρώπου να μετασχηματιστεί σε έναν παγκόσμιο νου.

Στο έργο του με τίτλο *Spaccio de la Bestia Trionfante*⁶¹, ο Μπρούνο προαναγγέλλει την αναγέννηση του γήινου κόσμου, που ακολουθεί την αναγέννηση που πραγματοποιείται στον ουρανό. Ο Δίας, την ημέρα που γιορτάζεται στους ουραμούς η Γιγαντομαχία, καλεί τους πλανητικούς θεούς σε συμβούλιο. Προτείνει το συμβούλιο να γίνει λίγο πριν το μεσημέρι, τότε που το εχθρικό λάθος προσβάλλει λιγότερο την αλήθεια. Ανάμεσα στους καλεσμένους θεούς είναι ο Απόλλων, ο Ερμής, ο Κρόνος, ο Άρης, η Αφροδίτη, η Αρτεμις, η Ήρα, η Αθηνά, ο Ποσειδώνας και η Ίσις. Το θέμα του συμβουλίου αφορά τις

61. Arthur D. Imerti, *Giordano Bruno, The Expulsion of the Triumphant Beast*, University of Nebraska, Lincoln and London, 1964, σελ. 80-88.

παραδοσιακές εικόνες των αστερισμών, από όπου θα πρέπει να μετακινηθούν τα ελαττώματα και να αντικατασταθούν από τις περισσότερες αποδεκτές αξίες.

Ο Μπρούνο, στο *Spaccio de la Bestia Trionfante* αναφέρει όλους τους γνωστούς αστερισμούς και σημειώνει τις μετακινήσεις των αρετών και των ελαττωμάτων. Καθώς οι θεοί μετασχηματίζουν τους ουραμούς, οι αρετές ανεβαίνουν στις θέσεις των αστερισμών και τα ελαττώματα κατεβαίνουν.

Στη θέση της Άρκτου κατευθύνεται η αλήθεια και απομακρύνονται το ψέμα, η υποκρισία και η απάτη. Εκεί που είναι ο Δράκων ανεβαίνουν η φρόνηση και η διαλεκτική με τη μεταφυσική. Από το μέρος αυτό πέφτουν το τυχαίο και η απροσεξία. Στη θέση του Κηφέα ανεβαίνει η σοφία και πέφτουν η ανόητη πίστη, η άγνοια και η σοφιστεία. Εκεί που είναι ο Βούτης ανεβαίνει ο νόμος, για να βρoσκειται κοντά στη μητέρα του τη σοφία, και απομακρύνονται το έγκλημα και η υπερβολή.

Από εκεί που λάμπει ο βόρειος Στέφανος πέφτει η αδικία και ανεβαίνει η κρίση και η δικαιοσύνη, που κινείται στις σφαίρες της σύλληψης, της συζήτησης, της απόφασης, της επιβολής και της εκτέλεσης. Όπου βλέπει κανείς τη Λύρα, εκεί ανεβαίνουν οι εννέα Μούσες με τη μητέρα τους και φεύγουν η αδράνεια και η κτηνωδία. Καθώς ο Κύκνος απλώνει τα φτερά του, ανεβαίνουν μαζί του ο εξαγνισμός και η μετάνοια, ενώ απομακρύνονται η αγένεια και η αναίδεια. Στη θέση της Κασσιόπης ανεβαίνουν η δόξα, η τιμή και η μετριοπάθεια, εκθρονίζοντας την υπερηφάνεια, την αλαζονεία και την υπερηφάνεια. Στη θέση του Περσέα ανεβαίνουν η μελέτη, ο μόχθος και η εργασία και απομακρύνονται τα ελαττώματα της οκνηρίας, της τεμπελιάς, της αδράνειας, της περιέργειας και της σύγχυσης. Στη θέση του Τριπτόλεμου ανεβαίνουν η επιείκεια, η εύνοια

και η ανακούφιση, ενώ απομακρύνονται ο φθόνος και η κακία.

Στον οίκο του Οφιούχου ανεβαίνουν η λεπτότητα και η οξύνοια και τρέπονται σε φυγή η αδεξιότητα και η ανοησία. Στον αστερισμό του Βέλους κατευθύνεται η συνετή εκλογή, η παρατήρηση και ο σκοπός, ενώ απομακρύνονται το μίσος, η ζήλια και τα παιδιά τους. Στο μέρος όπου το Δελφίνι σχηματίζει τόξο, πλησιάζουν η αγάπη, η καταδεκτικότητα, η φιλία και η φιλανθρωπία και αποσύρονται η μονομαχία και η εκδίκηση. Από τη θέση του Αετού απομακρύνονται η αλαζονεία, η φιλοδοξία, η θρασύτητα, η καταπίεση και η τυραννία και τη θέση τους παίρνουν η μεγαλοψυχία, η γενναιοδωρία, η μεγαλοπρέπεια, η αξιοπρέπεια, η δύναμη και η εξουσία.

Στην περιοχή του Πήγασου ανεβαίνουν ο ενθουσιασμός, η προφητεία και η έκσταση και αποχωρούν η μανία, η παράλογη ορμή και η υπερβολική μελαγχολία. Τη δυστροπία και ισχυρογνωμοσύνη της Ανδρομέδας⁶² διαδέχονται η πειθαρχία και η ελπίδα. Στη θέση του Τριγώνου ανεβαίνουν η αφοσίωση, η αγάπη και η απλότητα, που αναγκάζουν το δόλο και την απάτη να καταφύγουν σε μακρινές περιοχές.

Στο παλάτι του Κριού τοποθετούνται το συμβούλιο, ο σεβασμός και η ευγενής άμιλλα και αποχωρούν η αποστασία και η διασκορπίση. Η υπομονή, η ανοχή, η δίκαιη οργή, ο μόχθος και η εργασία καταλαμβάνουν την περιοχή του Ταύρου και

62. Η Ανδρομέδα ήταν κόρη του Κηφέα και της Κασσιόπης, την οποία θυσίασαν οι γονείς της στο Δράκοντα, για να εξευμενίσουν τις Νύμφες Νηρηίδες μετά την προσβολή που τους έκανε η Κασσιόπη να καυχηθεί ότι ήταν ωραιότερη από αυτές. Ο θρυλικός ήρωας Περσέας έσωσε την Ανδρομέδα και υπεύθυνος το φερωτό άλογο Πήγασο πέταξαν ως τη Σέριφο. Στράτος Θεοδοσίου - Μάνος Δανέζης, *Τα Άστρα και οι Μύθοι τους*, Διάυλος, Αθήνα 1992, σελ. 40.

αποχωρούν η ανυπομονησία και η ανεξέλεγκτη οργή, η αγανάκτηση και το παράπονο. Στην κατοικία των Πλειάδων ανεβαίνουν ο πολιτισμός, η ένωση, η συνάθροιση, η κοινωνική συναλλαγή, η ομόνοια και η συντροφικότητα και απομακρύνονται ο όχλος, η διαίρεση, η φατρία, η συνωμοσία και η ανταρσία.

Στη θέση των Διδύμων ανεβαίνουν η αγάπη, η φιλία και η ειρήνη και εξορίζονται η ανάξια επιθυμία και μεροληψία. Από τον Καρκίνο αναχωρούν η αστάθεια, η μικροψυχία και η ανάξια οπισθοχώρηση και τη θέση τους παίρνουν ο δίκαιος σκοπός, ο έντιμος φόβος και η δίκαιη συναλλαγή. Ο Λέων απομακρύνει τη μισητή εξουσία, την αλαζονεία και την ευτυχία που νιώθει κάποιος όταν τον φοβούνται, παρά όταν τον αγαπούν, και φέρνει κοντά του τη μεγαλοψυχία, τη γενναιοδωρία, τη δικαιοσύνη, το έλεος και την ηρεμία.

Στην Παρθένο ανεβαίνουν η εγκράτεια, η μετριοφροσύνη και η τιμιότητα και απομακρύνονται η αναίδεια και η ακολασία. Η δικαιοσύνη, ο σεβασμός και η ευγνωμοσύνη ανεβαίνουν στο Ζυγό από όπου κατεβαίνουν η αδικία, η αγνωμοσύνη και η αλαζονεία. Από τη θέση του Σκορπιού απομακρύνονται η απάτη, ο δόλος και η προδοσία και ανεβαίνουν η αλήθεια, η αληθινή αγάπη και η απλότητα. Ο Τοξότης γίνεται σύμβολο της διάνοιας και της βούλησης, ενώ απομακρύνονται από κοντά του η άγνοια και η αδιαφορία.

Στον Αιγόκερο βλέπει κανείς τη μοναξιά, τη θεωρία, την ελευθερία και τη συγχώρηση, ενώ δεν είναι ασφαλείς πια στο χώρο αυτό η συνομιλία και το συμπόσιο. Προς τον υγρό Υδροχόο βλέπουμε να κινούνται η αυτοκυριαρχία που είναι μητέρα πολλών αρετών, όπως η λεπτότητα και η ευγένεια της ψυχής, ενώ απομακρύνονται βιαστικά η βαρβαρότητα και η τραχύ-

τητα. Από τη θέση των Ιχθύων μετακινούνται η ανάξια σιωπή, η ζήλια, η πολυλογία, η φλυαρία, η ελαφρότητα, οι ψίθυροι, η μεμφιμοιρία και το παράπονο και τη θέση τους παίρνουν η άξια σιωπή, η υπομονή και η αγνότητα.

Εκεί όπου είναι ο θαυμαστός Ωρίων ανεβαίνουν το θάρρος, η αγάπη, η μεγαλοψυχία και η αλήθεια και αποχωρούν η απάτη, η καυχησιολογία, η ματαιοδοξία και η κακοπιστία. Από τη θέση του Λαγού τρέπονται σε φυγή η δειλία, ο τρόμος, ο μάταιος φόβος, η αδράνεια και η άγνοια και εμφανίζεται ο φόβος, που είναι γιος της φρόνησης, της σκέψης, της τιμής και της δόξας. Στο μεγάλο Κύων ανεβαίνουν η επαγρύπνηση, η φροντίδα για τα κοινά, η επιστασία, η προστασία και η φύλαξη των εσωτερικών πραγμάτων. Στο μικρό Κύων, που σέρνει μαζί του την κολακεία και τη δουλοπρέπεια, ανεβαίνουν η φιλία, η συντροφικότητα και η ευγένεια. Από τη θέση που βρίσκεται το νότιο Φίδι αποχωρούν η συκοφαντία, η νωθρότητα και τα παιδικά καμώματα και ανεβαίνουν η πρόληψη, η δύναμη και η διάνοια.

Από την περιοχή του Κόρακα φεύγουν η σκοτεινή μαυρίλα, η πολυλογία, η αγρυπεία και η προσβολή και τη θέση τους παίρνουν η θεϊκή μαγεία και η προφητεία. Στη θέση του Κενταύρου ανεβαίνουν ο μύθος, το θεϊκό και το ιερό. Στο νότιο Στέφανο κατευθύνονται η τιμή, η δόξα και η ανταμοιβή. Στη θέση του νότιου Ιχθύος αντικρίζουμε την αγαλλίαση, την τέρψη και την ευχαρίστηση. Εκεί είναι η ανάπαυση, εκεί είναι το τέρμα του μόχθου.

Ο Μπρούνο υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι η μικρογραφία της φύσης, ο μικρόκοσμος που αναπαριστά το μακρόκοσμο του σύμπαντος. Έτσι, ο άνθρωπος είναι σε θέση να γνωρίσει τη φύση με άμεσο, ενορατικό, εσωτερικό τρόπο και όχι μέσα

από την εξωτερική θεώρηση των πραγμάτων.

Ο Μπρούνο, στο *Spaccio de la Bestia Trionfante*, εξηγεί ότι σε κάθε άνθρωπο αντανακλάται ο κόσμος, το σύμπαν. Κάθε μετασχηματισμός που συντελείται στον ουρανό έχει συνέπειες στην προσωπικότητα του ανθρώπου. Ο Δίας, στο συμβούλιο των θεών, υποστηρίζει ότι η πνευματική επανάσταση ξεκινάει από τη διάνοια των θεών. Αυτοί είναι εκείνοι που πρώτοι θα διώξουν τα ελαττώματα από τους ουρανούς και θα τα αντικαταστήσουν με τις αρετές. Αυτή η εσωτερική αλλαγή των θεών είναι που αντανακλάται σ' ολόκληρο το σύμπαν και θα επιφέρει τις αναμενόμενες αλλαγές στον πολιτικό, θρησκευτικό, επιστημονικό και καλλιτεχνικό χώρο.

Ο τρόπος με τον οποίο ο Μπρούνο, σαν μια τολμηρή εμπροσθοφυλακή της ανθρωπότητας, οραματίζεται τις πολιτικές και θρησκευτικές αλλαγές στην εποχή του δείχνει σαφώς τις σημαντικές επιδράσεις που άσκησαν πάνω του η αιγυπτιακή και η ελληνική θρησκεία. Η χαρά του Δία, η ομορφιά της Αφροδίτης, η μαχητικότητα του Άρη, η εργασία του Ηφαίστου και το φως του Ήλιου απλώνονται και μετασχηματίζουν το σύμπαν. Ο άνθρωπος, κάνοντας τη δική του εσωτερική επανάσταση, συντονίζεται με τις αρετές και αποβάλλει τη ζωική φύση του.

Το σύμπαν είναι ένας ζωντανός οργανισμός του οποίου τα διάφορα τμήματα βρίσκονται σε κοσμική συμπάθεια. Έτσι, ορυκτά, φυτά και ζώα είναι δυνατόν να εκφράζουν τη δύναμη του ήλιου, των πλανητών, των ζωδίων και των αστερισμών. Υπάρχει επομένως μια αδιάκοπη ροή επικοινωνίας μεταξύ των διάφορων τάξεων των όντων.

Οι άνθρωποι οφείλουν να επαναστατήσουν και να οδηγηθούν στην πνευματική τους τελείωση από την αλήθεια, τη

σοφία και τη δικαιοσύνη. Η αλήθεια⁶³, για τον Μπρούνο, είναι πριν απ' όλα τα πράγματα, μαζί με όλα τα πράγματα και μετά απ' όλα τα πράγματα. Είναι αυτή που περιέχει την αιτία, την αρχή, το μέσο και το τέλος. Η σοφία είναι αυτή που, με διαφορετικά βήματα και από διαφορετικά μονοπάτια, οδηγεί στην αλήθεια. Επιπλέον, η δικαιοσύνη δεν ενδιαφέρεται, σύμφωνα με τον Μπρούνο, για το τι σκέφτεται ή τι νομίζει ο καθένας, αλλά κρίνει το δένδρο από τα φρούτα και όχι από τα φύλλα του. Αυτοί που δεν παράγουν φρούτα πρέπει να οδηγηθούν μακριά από την κοινωνία και να παραχωρήσουν τη θέση τους σ' αυτούς που παράγουν. Η δικαιοσύνη χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη της και να προστατεύει αυτόν που έχει πειθαρχία στο νου, τον υπομονετικό, αυτόν που διατηρεί τις συνήθειες και τη θρησκεία που δυναμώνουν τις αρετές. Χρειάζεται επίσης να επιβλέπει τις σχέσεις των ανθρώπων, να τιμά τους γενναίους που πολεμούν και ελευθερώνουν τις χώρες τους, να επιτρέπει να ανεγείρονται αγάλματα γι' αυτούς που κατά τη διάρκεια της ζωής τους έχτισαν ναούς, καθιέρωσαν νόμους και θρησκείες και βοήθησαν στην εξέλιξη της ανθρωπότητας.

Οι Ρωμαίοι⁶⁴, σύμφωνα με τον Μπρούνο, υπερείχαν για αιώνες έναντι των άλλων λαών, επειδή δεν ξεχνούσαν να συμμορφώνονται με τους νόμους των θεών, να τους μιμούνται και να τους τιμούν με κολοσσιαία αγάλματα. Δεν ξεχνούσαν να συγχωρούν τους άγριους, να ανατρέπουν τους υπερήφανους,

63. Arthur D. Imerti, *Giordano Bruno, The Expulsion of the Triumphant Beast*, University of Nebraska, Lincoln and London, 1964, σελ. 140.

64. Arthur D. Imerti, *Giordano Bruno, The Expulsion of the Triumphant Beast*, University of Nebraska, Lincoln and London, 1964, σελ. 149.

να διορθώνουν τα κακώς κείμενα, να βοηθούν τους υποταγμένους, να περιορίζουν τους επιθετικούς, να προωθούν όσους έχουν χαρίσματα, να τιμωρούν τους εγκληματίες και να σπέρνουν τον τρόμο ανάμεσα σ' αυτούς με τα μαστίγια και τους πέλεκεις. Είναι βεβαιωμένο, συνεχίζει ο Μπρούνο, ότι για όσο διάστημα διατήρησαν τη θρησκεία και τη νομοθεσία σε συμφωνία με τους θεούς, τόσο διήρκεσε και η ευτυχία τους.

3. Η μαγεία⁶⁵

Ο Μπρούνο, στο έργο του *De Magia*, αποκαλύπτει ένα μαγικο-θρησκευτικό δρόμο σε όλους εκείνους που αποφασίζουν να σπάσουν τα δεσμά και να γυρίσουν το κεφάλι τους προς το ηλιακό φως. Με τους φιλοσοφικούς διάλογους που έγραψε κυρίως κατά την παραμονή του στην Αγγλία φωτίζει την ανθρώπινη λογική. Με το έργο του, όμως, *De Magia* δείχνει στον άνθρωπο το δρόμο για να ενωθεί με το σύμπαν και τους θεούς. Για τον Μπρούνο, η ανθρωπότητα είναι ένας κρίκος μιας αλυσίδας που ξεκινά από το ορυκτό, το φυτικό, το ζωικό και το ανθρώπινο βασίλειο και συνεχίζει με τους ήρωες και τους θεούς.

Παράλληλα με την ανθρώπινη ζωή υπάρχουν και διαστάσεις όπου κατοικούν οι νεκροί και τα διάφορα πνεύματα, οι ελπίδες και οι επικλήσεις. Ο Μπρούνο παροτρύνει τους ανθρώπους να εξυψώσουν τα συναισθήματα και τις ιδέες τους με αγνότητα, τιμότητα, καθαρότητα και εγκράτεια. Τους παρακινεί να δίνουν σημασία στην καθαριότητα του σώματος, στην αρμονική ενδυμασία και στην τακτοποίηση του χώρου, γιατί πιστεύει ότι όλα αυτά δημιουργούν μια ιδιαίτερη ψυχολογική και πνευματική κατάσταση.

65. Το κεφάλαιο αυτό βασίστηκε στην ιταλική μετάφραση του έργου, Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagine, Padova 1992. Για τη μετάφραση του *De Magia* και του *De Vinculis in Genere* χρησιμοποιήθηκε η εθνική έκδοση Opera Latine conscripta publicis sumptibus edita, 3ος τόμος, Νάπολη, Φλωρεντία 1879-1891 (σελ. 395-454, 637-652, 653-700). Η εργασία έγινε στον κώδικα Νόροφ της Μόσχας, στον οποίο τα εν λόγω έργα προκύπτει ότι έχουν μεταφραστεί από έναν μαθητή του Μπρούνο, τον G. Besler από τη Νυρεμβέργη.

Υπενθυμίζει τη δύναμη της προσευχής ως μια πρακτική του θρησκευόμενου ανθρώπου. Στο έργο του *La Cena de le Ceneri*⁶⁶ δίνει ένα παράδειγμα προσευχής, επίκλησης προς τις ιερές Μούσες:

«Σε σας φιλεύσπλαχνα, ευγενικά, νεαρά, όμορφα όντα, με τα άσπρα μάγουλα, τα ρόδινα πρόσωπα, τους ξανθούς βοστρύχους, τα όμορφα χείλη, τα θείκα μάτια, τα στήθη από σμάλτο, τις καρδιές από διαμάντι, που με τη δική σας βοήθεια τόσες πολλές σκέψεις έβαλα στο μυαλό μου, τόσες πολλές αγάπες συνέλεξα στην ψυχή μου, τόσα πολλά πάθη γέννησα στη ζωή μου, τόσα πολλά δάκρυα έχυσα από τα μάτια μου, τόσους πολλούς αναστεναγμούς έβγαλα από τα στήθη μου, τόσες πολλές φλόγες ξεπήδησαν από την καρδιά μου, σε σας, ω Μούσες της Αγγλίας, απευθύνομαι, να με εμπνεύσετε, να με βοηθήσετε, να με παρατηρήσετε, να με αναφλέξετε, να με παρακινήσετε, να με κάνετε να τρέξω γλυκούς χυμούς, να με κάνετε να μοιάζω όχι με ένα μικρό, εύθραυστο, επίσημο, λακωνικό επίγραμμα, αλλά με μια άφθονη και πολύγραφη φλέβα μακριάς πρόζας, που ρέει κοχλάζοντας με μεγάλη ροή. Επιπλέον, κάντε με να ρέω, όχι σαν μια στενή πένα, αλλά σαν ένα μεγάλο κανάλι, και συ θεά Μνημοσύνη, κρυμμένη κάτω από τις τριάντα σφραγίδες και φυλακισμένη στις σκιές των ιδεών, τραγούδησε λίγο στα αυτιά μου».

Ο μαγικο-θρησκευτικός δρόμος που προτείνει ο Μπρούνο, ο οποίος θα οδηγήσει τον άνθρωπο από το σκοτάδι στο ηλιακό

66. Augusto Guzzo, *Giordano Bruno, La Cena de le Ceneri*, Arnoldo Mondadori, 1995, σελ. 16-17.

φως, θυμίζει πολύ το δρόμο που προτείνει ο Πλάτωνας για να βγει ένας δεσμώτης από τη σπηλιά⁶⁷.

«Πες, λέγει ο Σωκράτης στο συνομιλητή του, πως η ανθρώπινη ψυχή μοιάζει με ανθρώπους που κατοικούνε μέσα στη σπηλιά, που έχει ολάνοικτη είσοδο προς το φως. Φαντάσου τους ανθρώπους αυτούς αλυσοδεμένους εκεί μέσα, από την παιδική ηλικία, στα πόδια και το κεφάλι. Δεν μπορούν να σηκωθούν, αλλά ούτε και το κεφάλι τους να στρέψουν δεξιά και αριστερά. Κάθονται έτσι, ώστε να έχουν την είσοδο της σπηλιάς στα νώτα τους και είναι αναγκασμένοι να βλέπουν πάντα προς τα εμπρός και δεν μπορούν ποτέ να δουν ούτε δεξιά ούτε αριστερά, ούτε προς το φως, αφού δεν μπορούν να κουνήσουν το κεφάλι τους. Υπόθεσε, τώρα, πως πίσω τους καίει μία μεγάλη φωτιά και μπροστά στη φωτιά περνάει ένας δρόμος που τον χωρίζει ένας τοίχος από τους αλυσοδεμένους. Η λάμψη της φωτιάς πέφτει στο βάθος της σπηλιάς και φωτίζει καλά το εσωτερικό της. Βάλε με το νου σου πως την ώρα αυτή περνάνε από το δρόμο άνθρωποι, κρατώντας λογής λογής σκεύη, ανδριάντες και πολλά άλλα δημιουργήματα της ανθρώπινης εργασίας, μεταλλικά, μαρμάρινα, ξύλινα. Οι άνθρωποι αυτοί, καθώς διαβαίνουν, κρατάνε τα αντικείμενα τόσο ψηλά ώστε αυτά υψώνονται πάνω από τον τοίχο που χωρίζει τους αλυσοδεμένους από το δρόμο. Οι σκιές από τα αντικείμενα τότε θα πέφτουν μέσα στο εσωτερικό της σπηλιάς. Οι αλυσοδεμένοι θα βλέπουν τις σκιές των αγαλμάτων αυτών, όμως τις σκιές των ανθρώπων που τα κρατούν δε θα τις βλέπουν, γιατί αυτές θα πέφτουν πάνω στον τοίχο, που χωρίζει τους αλυσοδεμένους από τη φωτιά. Και αν μάλιστα τύχει και έρθει κάποιος απόηχος,

67. Πλάτων Πολιτεία, 514a-517a.

από τις φωνές εκείνων που περνούν πίσω από τους αλυσοδεμένους, τότε αυτοί θα νομίσουν πως ο απόηχος τούτος έρχεται από τις σκιές. Θα πιστέψουν πως οι σκιές μιλάνε, μια και ποτέ δεν είδαν πραγματικούς ανθρώπους, ούτε και άκουσαν λαλιά ανθρώπου. Αν, τώρα, κάποιος λυθεί καμιά φορά από τα δεσμά του και σηκωθεί και μπορέσει και γυρίσει το κεφάλι του προς τα πίσω και δει τη φωτιά, τότε θα θαμπωθούν τα μάτια του από τη φωτοβολία της και θα πονέσουν και δε θα αντέξουν για να δουν τα αγάλματα, των οποίων πριν έβλεπαν τις σκιές. Και αν, μάλιστα, βρεθεί εκεί κοντά του κάποιος που έχει ζήσει μέσα στο φως και μέσα στον πραγματικό κόσμο και του πει πως όσα έβλεπε πριν, όταν ήταν αλυσοδεμένος, ήτανε σκιές και φαντάσματα και πως αυτά που βλέπει τώρα είναι τα πραγματικά, τα αληθινά, τότε θα παραξενευτεί, θα δυοπιστήσει σ' αυτά που του λέει ο άλλος και θα εξακολουθεί να πιστεύει πως οι σκιές είναι πιο αληθινές από τα πραγματικά αγάλματα. Υπόθεσε, τώρα, πως ο άνθρωπος που έχει ζήσει μέσα στο φως, και στέκει κοντά σ' αυτόν που λύθηκε από τα δεσμά του και σηκώθηκε, αναγκάζει τον άλλοτε δεσμώτη να ρίξει τα μάτια του προς το φως. Τότε, αυτός που πριν ήταν δεσμώτης θα αποστρέψει το βλέμμα του από το φως και θα ξαναγυρίσει το βλέμμα του σε εκείνα που έβλεπε πριν, δηλαδή στις σκιές, και θα πιστεύει πως αυτές είναι πιο καθαρές από τα αγάλματα τα ίδια, που του δείχνει τώρα αυτός που έζησε στο φως. Και τι θα γίνει αν θελήσει κανείς να εξαναγκάσει τον πρώην δεσμώτη να βγει έξω από τη σπηλιά και να ατενίσει το φως της ημέρας; Τότε είναι που δε θα μπορέσει να ρίξει το βλέμμα του σε κανένα αντικείμενο που το καταναγκάζει το ηλιακό φως. Αυτός θα πρέπει πρώτα σιγά να συνηθίσει το ηλιακό φως και να δει τις σκιές που σχηματίζονται από τα

αντικείμενα με το ηλιακό φως. Έπειτα, πάλι θα δει και θα γνωρίσει τις σκιές των ανθρώπων, των ζώων και των πραγμάτων, καθώς σχηματίζονται μέσα στα ήρεμα νερά. Ύστερα θα δει τους ανθρώπους, τα ίδια τα ζώα και τα ίδια τα πράγματα. Αργότερα, ακόμη, θα δει τον ουρανό και τη νύχτα. Θα τα δει πιο εύκολα, γιατί το φως των άστρων και της σελήνης είναι πιο απαλό. Τελευταία θα στρέψει το βλέμμα του προς τον ήλιο τον ίδιο. Και τότε θα καταλάβει, πως ο ήλιος είναι ο δημιουργός των χρόνων και των ορατών αντικειμένων, των πραγματικών και των εικονικών. Τη στιγμή πια αυτή θα θυμηθεί τη ζωή των δεσμοτών της σπηλιάς, θα αναλογιστεί τους άλλοτε συνδεσμώτες του, θα λογαριάσει τον εαυτό του ευτυχημένο για την απολύτρωση από εκεί μέσα και θα αισθάνεται βαθύ οίκτο για κείνους που μένουν ακόμη δεμένοι μέσα στη σπηλιά».

Ο Μπρούνο αντιλαμβάνεται τη μαγεία με τρεις διαφορετικούς τρόπους: το θεικό, το φυσικό και το μαθηματικό. Η θεική και η φυσική μαγεία ανήκουν στο είδος των καλών πραγμάτων, ενώ η μαθηματική μαγεία είναι καλή ή κακή ανάλογα με το σκοπό που τη χρησιμοποιούν οι διάφοροι μάγοι. Η μαθηματική μαγεία σχετίζεται με τη γεωμετρία λόγω των εικόνων, με την αριθμητική λόγω αριθμών και υπολογισμών, με τη γραμματική λόγω χαρακτήρων, με τη μουσική λόγω των ρυθμών, με την αστρονομία λόγω των χρόνων και των κινήσεων και με την οπτική λόγω του βλέμματος. Ο Πίκο ντέλα Μιράντολα⁶⁸ διακρίνει, επίσης, δύο είδη μαγείας: τη φυσική ή λευκή και τη μαύρη μαγεία. Η τελευταία εξαρτάται αποκλειστικά από το

⁶⁸. Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 185.

έργο και την εξουσία των δαιμόνων και είναι κάτι τερατώδες που πρέπει να απεχθανόμαστε. Τη μαύρη μαγεία απεχθάνονται όχι μόνο η χριστιανική, αλλά όλες οι θρησκείες του κόσμου και όλα τα οργανωμένα κράτη. Τη φυσική ή λευκή μαγεία την αγκαλιάζουν όλοι οι σάφρονες.

Ο μάγος, σύμφωνα με τον Μπρούνο, πρέπει να λαμβάνει υπόψη ότι ο θεός επηρεάζει τους θεούς, οι θεοί τα ουράνια σώματα και τα άστρα, τα άστρα τα πνεύματα της φύσης, που με τη σειρά τους επηρεάζουν τα στοιχεία, τα στοιχεία επηρεάζουν τα συστατικά, τα συστατικά τις αισθήσεις, οι αισθήσεις την ψυχή και η ψυχή επηρεάζει ολόκληρο το έμβιο ον. Αυτή είναι η καθολική διάταξη της κλίμακας, αν και το έμβιο ον διαφεύγει μέσω των αισθήσεων στις ενώσεις, μέσω των ενώσεων στα διάφορα στοιχεία και μέσω αυτών στα πνεύματα που τα κατοικούν, μέσω των πνευμάτων στα άστρα, μέσω των άστρων στους θεούς και μέσω των θεών στο θαυμασμό του Μοναδικού, Απλούστατου, Υπέρτατου και Απολύτου θεού. Έτσι, από το θεό υπάρχει η καθολική πορεία προς το έμβιο ον μέσω του κόσμου και από το έμβιο ον η ανοδική πορεία μέσω του κόσμου προς το θεό. Ανάμεσα στη χαμηλότερη και στην υψηλότερη βαθμίδα υπάρχουν πολλά ενδιάμεσα είδη. Τα ανώτερα από αυτά συμμετέχουν στο φως και την ενεργητική ικανότητα, ενώ τα κατώτερα συμμετέχουν περισσότερο στο σκοτάδι και την παθητικότητα.

Ο μάγος, ακολουθώντας το παράδειγμα των αρχαίων Αιγυπτίων, επικοινωνεί με τις θεότητες χρησιμοποιώντας μια ιδιαίτερη γλώσσα. Κατασκευάζει συγκεκριμένες εικόνες και περιγράφει τα χαρακτηριστικά και τις τελετές που συνίστανται σε καθορισμένες πρακτικές και τελετουργίες. Αυτή είναι η γλώσσα των θεών, η οποία, παρ'ότι γεγονός ότι όλες οι άλλες γλώσσες έχουν υποστεί μεταβολές χιλιάδες φορές και καθημερινά

εξακολουθούν να μεταβάλλονται, αυτή παραμένει αναλλοίωτη, όπως αναλλοίωτη παραμένει η ουσία της φύσης. Οι θεότητες μιλούν μέσω οραμάτων και ονείρων, τα οποία οι άνθρωποι ονομάζουν αινίγματα λόγω της απειρίας, της άγνοιας και της περιορισμένης αντίληψής τους. Ως εκ τούτου, όπως η γλώσσα των θεών δεν υποπίπτει στην αντίληψη των ανθρώπων, έτσι και η λατινική, ελληνική και ιταλική γλώσσα διαφεύγουν της ακοής και της νόησης των ανώτερων και αιώνιων θεοτήτων. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να υπάρξει εύκολα επικοινωνία ανάμεσα στους ανθρώπους και τους θεούς, όπως δεν υπάρχει μεταξύ των αετών και των ανθρώπων. Επιπλέον, δεν μπορεί να υπάρξει επαφή ανάμεσα στους ανθρώπους και μια συγκεκριμένη κατηγορία θεϊκών οντοτήτων παρά μόνο μέσω καθορισμένων σημείων, σφραγίδων, εικόνων, χαρακτήρων, χειρονομιών και τελετών. Χωρίς τις γλώσσες και τα γραπτά αυτού του είδους, πολύ δύσκολα ένας μάγος θα μπορούσε να έχει κάποια αποτελέσματα, κυρίως σ' εκείνο το είδος της μαγείας που είναι γνωστό ως θεουργική μαγεία.

Ο μάγος, σύμφωνα με τον Μπρούνο, οφείλει να γνωρίζει όχι μόνο ότι τα σώματα έχουν ένα κοινό υπόστρωμα, αλλά και ότι κινούνται και έλκονται. Οφείλει επίσης να γνωρίζει τις κατηγορίες των πνευμάτων καθώς και τις πολλαπλές δεσμεύσεις.

«*Η κοινότητα των πραγμάτων*»⁶⁹

Ο Μπρούνο θεωρεί ότι δεν αλληλεπιδρούν μόνο τα πράγματα που βρίσκονται κοντά το ένα στο άλλο, αλλά και εκείνα μεταξύ

69. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagie, Padova 1992, σελ. 31.

των οποίων υπάρχει τεράστια απόσταση. Η μετάδοση της δράσης τού ενός σώματος πάνω στο άλλο επιτυγχάνεται με τη βοήθεια της ψυχής, που ζωογονεί το όλον και τα διάφορα μέρη του σύμπαντος. Κάθε σώμα ζωογονείται από την ψυχή ή από ένα πνεύμα που συνδέει υποχρεωτικά μεταξύ τους τα διάφορα μέρη. Είναι αυτή που τροποποιεί τις πνευματικές διατάξεις των μερών, έτσι ώστε στη συνέχεια να αλλάξουν το φυσικό σώμα. Η ψυχή εγκαταλείπει το ανθρώπινο σώμα, όχι όμως το παγκόσμιο σώμα. Εγκαταλείποντας ένα απλό ή σύνθετο σώμα μεταφέρεται σε ένα άλλο σώμα απλό ή σύνθετο. Το ότι υπάρχουν πνευματικά σώματα από τα οποία προέρχονται τα αισθητά πράγματα, αποδεικνύεται από το ακόλουθο φυσικό φαινόμενο: παρότι ο αέρας δεν είναι ορατός, έχει την ικανότητα να αναταράσσει τη θάλασσα, να συνταράσσει τη γη και να ξεριζώνει τα δένδρα. Πρέπει να κατανοήσουμε, συνεχίζει ο Μπρούνο, ότι όλα τα σώματα είναι έμψυχα και ότι επιθυμούν να παραμείνουν στη συγκεκριμένη κατάσταση. Με απροθυμία ξεριζώνονται από το χώρο τής διατήρησης και επαναστατούν, προβάλλοντας μια τέτοια αντίσταση ώστε ο ήλιος και η φωτιά να μην μπορούν να προσελκύουν το νερό, παρά μόνο μέσω του χώρου τού αέρα και αφού του προσδώσουν την υφή του ατμού. Η ουσία εκείνη που ήταν νερό έλκεται πλέον όχι ενάντια στη θέλησή της, αλλά αγωνίζεται με παρόρμηση και μεταβάλλεται η ίδια σε φωτιά. Έτσι, λοιπόν, από το νερό στον ατμό, από τον ατμό στον αέρα, από τον αέρα στο ανάλαφρο και διεισδυτικότερο αιθέριο σώμα, λαμβάνει χώρα η μεταβολή μέσω κάποιων ενδιάμεσων σημείων.

«Η διπλή κίνηση και η έλξη των πραγμάτων»⁷⁰

Η κίνηση των πραγμάτων είναι διπλή, φυσική και υπερφυσική. Η φυσική κίνηση, η οποία βρίσκεται σε αρμονία με τη φύση, διακρίνεται στην κυκλική, στην ευθύγραμμη και στη σφαιρική. Κατά την ευθύγραμμη τα αντίθετα απομακρύνεται μεταξύ τους, όπως απομακρύνεται ο ατμός από τη φωτιά, το όμοιο κινείται προς το όμοιο, όπως το άχυρο προς το ήλεκτρο ή ο σίδηρος προς το μαγνήτη. Το τρίτο είδος κίνησης, η σφαιρική, εμφανίζεται σαν ροή και επιρροή που εκπέμπεται απ' όλα τα φυσικά σώματα. Όλα τα σώματα λαμβάνουν και εκπέμπουν κάτι, αποκτώντας ευρωστία και φρεσκάδα όταν η συρροή των αρμονικών πραγμάτων υπερβαίνει τη διαρροή, ενώ στην αντίθετη περίπτωση εμφανίζονται γερασμένα, εξαθλιωμένα και νωθρά. Η φωτιά είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα της τρίτης κίνησης, επειδή εκπέμπει θερμότητα από κάθε κοντινό σημείο και, μόλις ανάψει, μεταδίδει παντού τη φλόγα και τη θερμότητά της. Το ίδιο συμβαίνει με τη φωνή και τον ήχο.

Εκτός, όμως, από τις αισθητές ιδιότητες που εκπέμπουν τα σώματα, υπάρχουν και κάποιες άλλες που είναι περισσότερο πνευματικές και λιγότερο αισθητές. Αυτές δρουν, εκτός από το σώμα και τις αισθήσεις, στο απομακρυσμένο πνεύμα και κατορθώνουν να αγγίξουν τις πιο βαθιές ιδιότητες της ψυχής και έτσι να εμφυσήσουν σ' αυτήν αισθήματα και συγκεκριμένα πάθη. Την ιδιότητα αυτή λένε συνήθως ότι την έχουν πολλές πέτρες, ορυκτά αλλά και φυτά.

Καθώς τα διάφορα σώματα κινούνται στο χώρο ασκούν κάποιες έλξεις, όπως είναι η έλξη λόγω συγκατάθεσης, όταν τα

70. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagie, Padova 1992, σελ. 39.

όμοια σώματα έλκονται από τα όμοια. Υπάρχει όμως και έλξη χωρίς συγκατάθεση, όταν το ετερόνυμο έλκεται από το ετερόνυμο χωρίς συγκατάθεση, αλλά λόγω επικράτησης. Ένα παράδειγμα που αναφέρει ο Μπρούνο είναι τα κύματα της φουρτουνιασμένης θάλασσας που παρασύρουν μαζί τους τα πλοία χωρίς τη συγκατάθεσή τους.

Πέρα από τις έλξεις που γίνονται αντιληπτές από τις αισθήσεις, υπάρχουν και έλξεις που δε γίνονται αντιληπτές από αυτές, όπως για παράδειγμα αυτές που ασκεί ο μαγνήτης στο σίδηρο. Η έλξη αυτή εξηγείται με τη δυνατότητα που έχουν άτομα ενός είδους να συναντώνται σε αμοιβαία κίνηση με άτομα όμοιου ή συγγενούς είδους. Τότε εμφανίζεται η προτίμηση ενός σώματος σε ένα άλλο, ούτως ώστε το ηττημένο σύνολο να κατευθυνθεί προς το ισχυρότερο. Το ότι η έλξη αυτή προέρχεται από τη διαρροή σωματιδίων των αντικειμένων αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ο μαγνήτης και το ήλεκτρο έλκουν με μεγαλύτερη δύναμη το σίδηρο και το άχυρο όταν θερμανθούν. Αυτό σημαίνει ότι η θερμότητα προκαλεί μεγαλύτερη διαρροή σωματιδίων, επειδή η ιδιότητά της είναι να διαστέλλει τους πόρους των πραγμάτων.

Ανάλογα εξηγούνται και φαινόμενα που έχουν σχέση με αντικείμενα τα οποία έχουν τη φυσική ικανότητα να αμβλύνουν ή σε άλλες περιπτώσεις να οξύνουν τις ιδιότητες άλλων πραγμάτων. Έτσι λέγεται ότι το διαμάντι προσδίδει γενναioφροσύνη στην ψυχή αυτού που το φορεί.

«Διάκριση των πνευμάτων και είδη δεσμεύσεων»⁷¹

Ο Μπρούνο, ακολουθώντας τον Πορφύριο, τον Πλωτίνο και άλλους Νεοπλατωνικούς φιλόσοφους, αποδίδει την ύπαρξη των σωμάτων στα πνεύματα. Στην πραγματικότητα, υποστηρίζει ο Μπρούνο, τα πνεύματα της γης (Σάτυροι, Σιληνοί, Νάνοι) και του νερού (Νύμφες, Νηρηίδες)⁷² μερικές φορές γίνονται άδρατα, άλλοτε πάλι συμπυκνώνουν τη μορφή τους και γίνονται ορατά σε μέρη όπου ο ουρανός είναι καθαρός. Καθώς ανεβαίνουμε την κλίμακα κατάταξης συναντάμε τα πνεύματα του αέρα, της φωτιάς και του αιθέρα. Σε ανώτερες βαθμίδες κλίμακας ο Μπρούνο τοποθετεί πιο σύνθετες οντότητες, όπως τις ψυχές των άστρων και τους θεούς του Ολύμπου.

Στη συνέχεια, ο Μπρούνο εξετάζει την πολλαπλή δέσμευση των πνευμάτων, στην οποία περιλαμβάνεται ολόκληρη η θεωρία της μαγείας⁷³. Η πρώτη δέσμευση των πνευμάτων είναι η γενική και απεικονίζεται με τον τρικέφαλο Κέρβερο της Αρτέμιδος. Είναι η πιο δυνατή δέσμευση, της οποίας η φύση είναι τρισυπόστατη: η φυσική που παρέχει τη βάση, η μαθηματική που παρέχει τις βαθμίδες και η μεταφυσική που αποτελεί την κορυφή της κλίμακας. Η δεύτερη δέσμευση είναι τριπλή και συνίσταται στο δεσμεύοντα, στο αντικείμενο που δεσμεύεται και στο περιβάλλον του αντικειμένου. Η πίστη, η επίκληση, η

71. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagine, Padova 1992, σελ. 55-61.

72. Οι Νηρηίδες είναι θαλάσσια όντα που ανήκουν στη συνοδεία του Ποσειδώνα και της Αμφιτρίτης, μαζί με τους Τριτώνες. Κ. Κερένι, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, Εστία, Αθήνα 1984, σελ. 73.

73. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagine, Padova 1992, σελ. 71.

αγάπη και το φλογερό πάθος του δεσμεύοντος είναι απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχία του σκοπού. Ο μάγος, που διαθέτει μεγάλη δύναμη πειθούς, είναι ο πιο αποτελεσματικός και αυτός που τον εμπιστεύονται οι περισσότεροι. Η τρίτη δέσμευση είναι οι αρχές που έχουν σαν έδρα τα τέσσερα σημεία του οριζοντα, καθώς και άλλες αρχές που δεν έχουν συγκεκριμένη έδρα. Η τέταρτη δέσμευση είναι η ψυχή του κόσμου που επιτρέπει τη μετάβαση από το ένα πράγμα στο άλλο. Η πέμπτη δέσμευση είναι οι ψυχές των άστρων και οι αρχές των τόπων, των ανέμων και των στοιχείων. Η έκτη είναι οι ψυχές που κατευθύνουν το χρόνο, τις ημέρες, τις καιηγίδες, τα ίδια τα στοιχεία της φύσης. Η έβδομη είναι οι ψυχές αυτών που υπήρξαν βασιλείς ή πρίγκιπες και οι ψυχές όλων αυτών που διακρίθηκαν και λατρεύτηκαν σαν θεότητες. Η όγδοη είναι τα θεία ονόματα και τα ονόματα των θεικών τάξεων. Η ένατη είναι οι χαρακτήρες και οι σφραγίδες. Η δέκατη είναι οι επικλήσεις των ανώτερων δυνάμεων επί των κατώτερων. Η ενδέκατη είναι η δέσμευση του τριπλού κόσμου. Η δωδέκατη είναι η αγνότητα, η τιμιότητα, η κάθαρση και η εγκράτεια. Η δέκατη τρίτη είναι η εφαρμογή όλων των κανόνων ώστε να υπάρξει συνεργασία των στοιχείων της φύσης προκειμένου να επιτευχθούν οι σκοποί που επιδιώκονται⁷⁴. Η δέκατη τέταρτη είναι ο τρόπος του τελετουργικού που βρίσκεται σε άμεση σχέση με το στοιχείο με το οποίο επιδιώκεται η επικοινωνία⁷⁵. Η δέκατη πέμπτη είναι η δύναμη των καθαγιασμών που προέρχεται από

74. Ο Μέγας Αλέξανδρος θυσίαζε στον Δία, την Αθηνά, τον Άρη, τον Ηρακλή και τον Αχιλλέα, προκειμένου να επιτύχει τους πολιτικούς και στρατιωτικούς σκοπούς της αυτοκρατορίας.

75. Ο Livraga αναφέρει ότι οι ιερείς της Αιγύπτου στο ναό της Ίσιδος

την προσευχή και το τελετουργικό. Η δέκατη έκτη είναι η γνώση των κατάλληλων ωρών, των ημερών και των εορτών⁷⁶. Η δέκατη έβδομη είναι η καθαρότητα των τόπων, των αντικειμένων και των ανθρώπων που συμμετέχουν στις θρησκευτικές λατρείες. Η δέκατη όγδοη είναι η εφαρμογή των ενεργητικών αρχών πάνω στις παθητικές. Η δέκατη ένατη είναι τα μαγικά αντικείμενα, όπως τα δακτυλίδια και οι επιγραφές.

Εκτός από τις γενικές αυτές δεσμεύσεις, ο Μπρούνο, στο έργο του *De Magia*⁷⁷, αναφέρεται πιο αναλυτικά σε πέντε δεσμεύσεις. Η πρώτη αναφέρεται σε μια τριουπόστατη θεώρηση: στο αίτιο, δηλαδή στην ενεργό δύναμη, στο αντικείμενο ή στην ασθενή παθητική δύναμη και στην εφαρμογή, η οποία πραγματοποιείται όταν τηρούνται οι συγκυρίες του χρόνου και του τόπου. Σε κάποιες περιπτώσεις, όταν απουσιάζουν οι παραπάνω παράγοντες, αποκλείεται οποιαδήποτε λειτουργία, για παράδειγμα ένας φλαουτίστας μπορεί να είναι τέλειος, χρειάζεται όμως και το μέσο, δηλαδή το φλάουτο, για να παραχθεί ο κατάλληλος ήχος. Άλλη περίπτωση είναι ο φλαου-

κάθονταν σε συγκεκριμένες θέσεις που αναπαριστούσαν συγκεκριμένες θέσεις άστρων στον ουρανό. Έπειτα, χρησιμοποιώντας τα ενεργητικά τους σώματα, προέκτειναν τον εαυτό τους και ενώνονταν με τις ψυχές των άστρων.

76. Στους αρχαίους ελληνικούς ναούς, όπως στον Παρθενώνα, οι πρώιμες ώρες λίγο πριν την ανατολή του Ήλιου θεωρούνταν κατάλληλες για τις προσφορές στις ουράνιες θεότητες. Η γιορτή έχει, για τον Μπρούνο, την έννοια της γιορτής που συναντάμε στους πολιτισμούς στους οποίους το ουσιαστικό στοιχείο είναι η ανύψωση της ψυχής στο μεταφυσικό πεδίο. Είναι ένα στοιχείο αναγέννησης του ανθρώπου, εφόσον του επιτρέπει τη συμμετοχή στις αρχές.

77. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell Imagine, Padova 1992, σελ.75.

τίστας να είναι σε αρμονία με το φλάουτο, αλλά η εφαρμογή να συναντά δυσκολίες εξαιτίας του τόπου ή του χρόνου που επιλέγεται. Ο Μπρούνο αναφέρει και άλλα παραδείγματα στα οποία φαίνεται η δράση μιας ενεργητικής αρχής πάνω σε μια καλώς διατεθειμένη παθητική. Για παράδειγμα, το νιτρικό οξύ, που έχει το ρόλο της ενεργητικής αρχής, δρα πάνω σε σκληρά πράγματα όπως είναι ο σίδηρος, ο χαλκός και το ασήμι, που είναι καλώς διατεθειμένες παθητικές αρχές, αλλά όχι πάνω στο χρυσό και τον υδράργυρο, που είναι κακώς διατεθειμένες. Ο Μπρούνο επίσης επιβεβαιώνει το γενικό κριτήριο ότι δεν είναι όλα τα πράγματα ενεργητικά ή παθητικά και ότι οι ιδιαίτερες σχέσεις που αναπτύσσονται σε ορισμένα πράγματα δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές μέσω της όρασης ή της αφής. Έτσι, το λάδι δεν ανακατεύεται ποτέ με το νερό, επειδή τα σωματίδια του λαδιού ούτε διεισδύουν, αλλά ούτε και επιτρέπουν τη διείσδυση στα σωματίδια του νερού. Αντίθετα, η δάφνη, σύμβολο του Απόλλωνα, σχετίζεται με τους ποιητές και ο αετός, σύμβολο του Δία, με τους στρατηλάτες.

Η δεύτερη δέσμευση έχει τις ρίζες της στη φωνή και το τραγούδι. Οι ρυθμοί και τα άσματα έχουν ευεργετικά αποτελέσματα στην ανθρώπινη φύση. Επιπλέον, ο τρόπος ομιλίας και ο τόνος της φωνής, ή μια χειρονομία, είναι δυνατόν να ξυπνήσουν συμπάθειες ή αντιπάθειες ανάμεσα σε ανθρώπους. Ο Μπρούνο αναφέρει ότι όλα αυτά ανήκουν στην τέχνη της μαγείας. Μ' αυτά και κυρίως με τα αποτελέσματα της πειθούς, της μετατροπής και της συγκίνησης ασχολούνται οι ρήτορες. Αυτοί όμως έχουν εγκαταλείψει ένα τμήμα της τέχνης στους μάγους και τους φιλόσοφους. Ο Πυθαγόρας, σύμφωνα με την παράδοση, χρησιμοποίησε τη μουσική για να γιατρεύει τις

αρρώστιες και να εξαλείφει το κακό και τα πάθη από τους ανθρώπους, ενώ ο Φιτσίνο⁷⁸ την προτείνει ως μέσο θεραπείας της μελαγχολίας και της ηθικής κατάπτωσης. Είναι γνωστό ότι ο Βάγκνερ έδινε μεγάλη σημασία στην αρμονία των ήχων, των αρωμάτων, αλλά και των χρωμάτων⁷⁹.

Η τρίτη δέσμευση πραγματοποιείται μέσω της όρασης. Η θέα του ωραίου προκαλεί συναίσθημα αγάπης, ενώ του άσχημου ξυπνάει το μίσος και την απέχθειά. Η μετάδοση αυτών των συναισθημάτων επιτυγχάνεται με τη βοήθεια της ψυχής, που ζωογονεί το όλον και τα διάφορα μέρη του σύμπαντος. Τα μελαγχολικά πρόσωπα μας προκαλούν μελαγχολία, οίκτο και πόνο, ενώ κάποια άλλα ανησυχία.

Η τέταρτη δέσμευση έχει τις ρίζες της στη φαντασία. Η διεργασία της φαντασίας συνίσταται στην αποδοχή των εικόνων που μεταδίδονται από τις αισθήσεις, στην καταγραφή, στο συνδυασμό και στη διάκρισή τους. Η διεργασία αυτή συντελείται με δύο τρόπους.

Ο πρώτος πραγματοποιείται με τη βοήθεια της ελεύθερης βούλησης και χρησιμοποιείται από τους ποιητές και τους ζωγράφους, καθώς και όσους συνδυάζουν εικόνες σύμφωνα με κάποιο κριτήριο. Ο δεύτερος τρόπος είναι πέρα από κάθε βούληση και επιλογή και διακρίνεται σε έμμεσο και άμεσο. Έμμεσος είναι για παράδειγμα στην περίπτωση ενός ανθρώπου που βιώνει ανησυχίες μέσω των φανταστικών φωνών ή μέσω της ακοής και της όρασης, και άμεσος όταν πρόκειται για κάποιες

78. Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 190.

79. Φώτης Παπαθανασίου, *Ριχάρδος Βάγκνερ, η μουσική των θεών και τα βαγκνερικά μυστήρια*, Αρσενίδα, Αθήνα 1996, σελ. 231.

εικόνες που επιδρούν στη φαντασία κατά τη διάρκεια του ύπνου.

Η πέμπτη δέσμευση προέρχεται από τη νοητική δύναμη. Η δέσμευση της φαντασίας είναι αφ' εαυτού της ανεπαρκής, εάν δε συνοδεύεται από τη δέσμευση της νοητικής ικανότητας. Πράγματι, τα φαντάσματα που δεσμεύουν την ψυχή του απλού ανθρώπου, του ανόητου, του αφελή και του δεισιδαίμονα, υποτιμώνται από μια συγκροτημένη και εγκρατή διάνοια. Γι' αυτό, σύμφωνα με τον Μπρούνο, όσοι ασκούν την τέχνη της μαγείας – μάγοι, γιατροί, προφήτες – δεν επιτυγχάνουν τίποτε εάν δεν εμπνέουν εμπιστοσύνη και πίστη. Η πίστη είναι εκείνη που ανοίγει τους δρόμους της φαντασίας, που είναι η πραγματική πύλη των συναισθημάτων και η δέσμευση των δεσμεύσεων. Από αυτή την πεποίθηση προέρχεται και το περίφημο ρητό του Ιπποκράτη: «*Ο αποτελεσματικότερος ιατρός είναι εκείνος που τον εμπιστεύονται πολλά άτομα*».

Σύμφωνα με τον Μπρούνο, ο Πλωτίνος είχε ήδη επιβεβαιώσει ότι τόσο οι ανόητοι όσο και οι σοφοί μπορούν να δεσμευθούν. Η διαφορά όμως έγκειται στο ότι οι σοφοί διαθέτουν συγκροτημένη διάνοια και αρχές, οι οποίες τους επιτρέπουν να απωθούν και να απομακρύνουν τις δυνάμεις που επιδιώκουν να τους δεσμεύσουν.

«*Αυτά που δεσμεύουν*»⁸⁰

Ο Μπρούνο, στο έργο του *De Vinculis in Genere*, παραθέτει ένα

80. Η συνοπτική παρουσίαση των «τριάντα δεσμεύσεων» βασίζεται στο βιβλίο του Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imagine, Padova 1992, σελ. 111.

πλέγμα συλλογισμών το οποίο αφορά τις κοινωνικές σχέσεις του ανθρώπου και το οποίο συνοψίζεται στις παρακάτω τριά- ντα δεσμεύσεις.

1. *Ο θεός, η φύση και, τέλος, το πεπρωμένο*, αυτό το μεγάλο πλέγμα δεσμεύσεων που καλύπτει το σύμπαν και δεν μπορεί να προσδιοριστεί με μία μόνο ονομασία.

2. *Η διάνοια*. Η δύναμη αυτή δεσμεύει, όπως αναφέρουν οι Πλατωνικοί, και με τις ιδέες που ενέχει διακοσμεί το σύμπαν. Γεμίζει την ψυχή με τη διατεταγμένη ακολουθία των καλά ισορροπημένων λόγων, γονιμοποιεί τη φύση με σπόρους, προσδίδει σχήμα στην ύλη με τις άπειρες παραλλαγές των καταστάσεών της, ζωογονεί, καταπραΰνει, χαϊδεύει, ερεθίζει κάθε πραγματικότητα, διατάσσει, κυβερνά, θέλγει, φροντίζει, γεμίζει με φως, εξαγνίζει και οδηγεί σε πληρότητα.

3. *Δέσμευση με την τέχνη*. Ο δημιουργός με την τέχνη του δεσμεύει, επειδή η τέχνη είναι η ομορφιά του δημιουργού. Πράγματι, με πόσο στενή αντίληψη αντιμετωπίζει την ομορφιά των φυσικών πραγμάτων και εκείνων που προέρχονται από την τέχνη αυτός που δε διαισθάνεται αυτή την ευφυΐα, αλλά ούτε νιώθει κάποιο θαυμασμό γι' αυτήν! Σε κάποιον σαν κι αυτόν τα άστρα δε διηγούνται τη δόξα του θεού, και γι' αυτό το λόγο αυτός θα αφιερώσει την τρυφερότητά του όχι στο θεό, αλλά στα αποτελέσματα του θεού.

4. *Ο άνθρωπος δεσμεύεται με περισσότερους τρόπους*. Ένας μεγαλύτερος αριθμός όντων με πιο ζωηρή ευφυΐα, και όχι όσοι έχουν στενή αντίληψη, έχουν στραμμένη την προσοχή τους σε περισσότερα μέρη, συγκυρίες και σκοπούς. Κατά συνέπεια παρασύρονται από περισσότερες παρορμήσεις.

5. *Η αίσθηση αποτελεί μεσολαβητή για το δεσμευόμενο*. Η λαγνεία που προκαλείται από τη φυσική παρόρμηση δεσμεύει

το στενόμυαλο άνθρωπο, ο οποίος δεν ενδιαφέρεται για τον εκλεπτυσμένο λόγο. Το ενδιαφέρον του δεν το κεντρίζουν οι τρυφερότητες της αγάπης, η μουσική, η ζωγραφική και οι χαρές της φύσης.

6. *Δεν αρκεί μόνο μία δέσμευση*. Η φύση προτιμά να διανεί- μει ξεχωριστά τους δεσμούς της ομορφιάς και της καλοσύνης. Μερικές φορές κάποιος μπορεί να δεσμεύσει ένα μόνο αντι- κείμενο. Αυτό γίνεται είτε λόγω νωθρότητας της αίσθησης, η οποία παραμένει τυφλή και οκνηρή σε όλες τις άλλες όψεις της πραγματικότητας, είτε λόγω της ισχύος ενός μόνο δεσμού, που τον καθλώνει και τον εκμηδενίζει με ξεχωριστό τρόπο. Έτσι είναι επόμενο η ευαισθησία για τα άλλα πράγματα να μετριά- ζεται, να κατακερματίζεται και να εξαφανίζεται.

7. *Η δέσμευση ενός σύνθετου όντος*. Η δέσμευση ενός σύν- θετου και ποικίλου όντος, το οποίο αποτελείται από αντίθετα, δεν ανάγεται σε μία και μόνο απλή αρχή. Έτσι, όποιος γοη- τεύει όταν είναι νεαρός, δε γοητεύει με τον ίδιο τρόπο όταν είναι ενήλικος, και αυτός τον οποίο γοήτευε μια νεαρή γυναίκα, δε νιώθει πια την ίδια γοητεία όταν αυτή είναι πλέον ώριμη γυναίκα.

8. *Αυτός που δεσμεύεται πιο εύκολα*. Ο άνθρωπος ο οποίος είναι αυθεντικός δεσμεύεται από την όψη των αξιόλογων πραγμάτων. Σ' αυτόν αρέσει να ζει αναμένοντας τα πιο αξιό- λογα, παρά να έχει στην κατοχή του ευτελή πράγματα.

9. *Το ίδιο πράγμα δεσμεύει με τον ίδιο τρόπο αντίθετα πράγματα*. Παράδειγμα αποτελεί αυτός ο οποίος δεσμεύεται από τον έρωτα. Θα φωνάζει και θα σωπαίνει, θα νιώθει χαρά και θλίψη, θα ελπίζει και θα νιώθει απόγνωση, φόβο και τόλ- μη, οργή και ηπιότητα.

10. *Δεν μπορεί κάποιος να δεσμεύει διαφορετικά πράγματα*

με την ίδια δέσμευση. Όσον αφορά την ομορφιά, βλέπουμε ότι ο αρσενικός πίθηκος αρέσει στο θηλυκό, το αρσενικό άλογο στο θηλυκό και, ακόμη, αυτή η ίδια η Αφροδίτη δεν μπορεί να αρέσει σε διαφορετικό είδος παρά μόνο στο είδος των ανθρώπων και των ηρώων. Όσον αφορά το καλό, ας λάβουμε υπόψη ότι όλα τα πράγματα αποτελούνται από αντιθέσεις. Και ακόμη ότι για μερικά από τα έμβια όντα τα καλά πράγματα βρίσκονται κάτω από το νερό ή στην ξερή γη ή ανάμεσα στα βουνά ή στις πεδιάδες ή στις αβύσσους ή στις ψηλές κορυφές.

11. *Ποιος δεσμεύει.* Γνωρίζει να δεσμεύει μόνο αυτός που διεισδύει στη λογική του συνόλου ή, τουλάχιστον, στη φύση, τη διάθεση, την ικανότητα, την κλίση και το σκοπό εκείνης της ιδιαίτερης πραγματικότητας που πρέπει να δεσμευθεί.

12. *Καμία λεπτομέρεια δεν μπορεί να δεσμεύσει το σύνολο.* Δεν υπάρχει κανένα πράγμα που να είναι απόλυτα ωραίο, καλό, αληθινό, ούτε πάνω αλλά ούτε και μέσα σε κάποιο είδος. Η ομορφιά και η καλοσύνη είναι διαφορετικές από είδος σε είδος. Όλη η ομορφιά και η καλοσύνη ενός είδους δεν μπορούν να επιτευχθούν, παρά μόνο στην ολότητα του είδους και μέσω της αιωνιότητας. Επιτυγχάνεται επιδιώκοντάς την χωριστά σε όλα τα άτομα του ίδιου είδους. Αυτό απέδειξε ο ζωγράφος Zeusi, ο οποίος ζωγράφισε την Ελένη του εμπνεόμενος από πολλές νεαρές γυναίκες του Κρότωνα. Πράγματι, αν υποθέσουμε ότι μια νεαρή γυναίκα είναι όμορφη από κάθε άποψη, εκπέμπει τέλεια ομορφιά, πώς θα μπορούσε αυτή να αντιπροσωπεύει την ομορφιά εν γένει, από τη στιγμή που διαπιστώνουμε ότι στη θηλυκότητα υπάρχουν πολυάριθμες μεταβλητές που σχετίζονται με την ομορφιά του σώματος, από τις οποίες σ' ένα και μόνο γυναικείο πρόσωπο περιλαμβάνονται μερικές;

13. *Διάφορα μέσα αυτού που δεσμεύει.* Διάφορα άτομα μας

δεσμεύουν για διαφορετικούς λόγους και για διάφορους σκοπούς. Ως εκ τούτου, για άλλο λόγο μας δεσμεύει ένας καλός καλλιεργητής και για κάποιον άλλο ένας μάγειρας ή ένας στρατιώτης, ένας μουσικός, ένας ζωγράφος, ένας φιλόσοφος, ένα παιδί, μια νεαρή γυναίκα που κινείται με χάρη ή μια άλλη που μιλάει πιο όμορφα. Αυτός ο οποίος είναι ικανός και τυχερός στις περισσότερες όψεις της πραγματικότητας ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στην πλειοψηφία των ανθρώπων.

14. *Ευκαιρίες του δεσμευόντος.* Αυτό το οποίο είναι μοναδικό και απλό, της ίδιας ποιότητας, μπορεί να είναι αρεστό σε όλους ή μόνο σε ένα ή σε ξεχωριστά άτομα σε διαφορετικές χρονικές στιγμές.

15. *Διαφορετικοί τρόποι δέσμευσης.* Υπάρχουν πράγματα που δεσμεύουν λόγω κάποιας ιδιότητάς τους και άλλα τα οποία δεσμεύουν λόγω της εξωτερικής τους εμφάνισης.

16. *Διαφορετικές θέσεις του δεσμευόντος.* Υπάρχουν πολλά πράγματα τα οποία, παρά το γεγονός ότι είναι ωραία, μας δεσμεύουν επειδή είναι καλά: για παράδειγμα, μια ωραία και φτωχή γυναίκα επηρεάζεται και γοητεύεται πιο εύκολα από την προσφορά δώρων.

17. *Έδρες του δεσμευόντος.* Η γενική εξήγηση της δέσμευσης δεν πρέπει να αποδίδεται μόνο στο αντικείμενο, αλλά και σε άλλα πράγματα, τα οποία είναι το ίδιο σημαντικά γι' αυτό που δεσμεύεται. Πράγματι, μετά από ένα γεύμα αργούμαστε την τροφή, την οποία καταναλώσαμε λαίμαργα, αν και η ποιότητα και η ουσία της μορφής παραμένουν ίδιες. Οι δεσμεύσεις του έρωτα που είναι άμεσα αναγκαίες πριν τον εναγκαλισμό, έπειτα από αυτόν είναι πιο χαλαρές και ο πόθος μετριάζεται.

18. *Προδιαθέσεις του δεσμευόντος.* Λέγεται ότι ο δεσμευών χρησιμοποιεί τρεις διαφορετικές διόδους: την τάξη, το μέτρο

και την εμφάνιση. Η τάξη απεικονίζει τη σχέση των μερών, το μέτρο καθορίζει το ποσοτικό μέρος, και η εμφάνιση εκφράζεται με εικόνες, περιγράμματα και χρώματα: για παράδειγμα, στη μουσική, η τάξη εμφανίζεται στην άνοδο και κάθοδο με χαμηλές οξείες και ενδιάμεσες νότες. Το μέτρο, στις τρίτες, τέταρτες, πέμπτες, έκτες, εβδομες κ.λπ., και στην ανάπτυξη των τόνων και των ημιτόνιων, ενώ η εμφάνιση στη μελωδικότητα, τη γλυκύτητα και τη διαύγεια. Σε όλα τα πράγματα που έχουν προδιάθεση να δεσμεύουν με απλό ή σύνθετο τρόπο αυτές οι δίοδοι είναι παρούσες.

19. *Διαφορά των προδιαθέσεων.* Αναφορικά με τις δεσμεύσεις, υπάρχουν και άλλες προδιαθέσεις, όπως τα σήματα, τα ίχνη κ.λπ., που περιορίζονται να υποδείξουν ότι η ψυχή είναι ώριμη. Όταν μια ψυχή έλκεται από το σώμα ή από τα διάφορα μέρη αυτού ή από τα ενδύματα, τότε το σώμα δεσμεύει την ψυχή στην αναζήτηση της σωματικής απόλαυσης. Όταν όμως έλκεται από την ψυχή και το σώμα, δημιουργούνται ισχυροί δεσμοί ανάμεσα στις δύο ψυχές. Υπάρχουν μερικοί που γοητεύονται σε τέτοιο βαθμό από την ψυχή ώστε να επιθυμούν και το σώμα, το οποίο αποτελεί το δοχείο της. Είναι λίγοι αυτοί που στοχεύουν περισσότερο στην ψυχή, σε τέτοιο σημείο ώστε να υποτιμούν οποιαδήποτε σωματική εμφάνιση.

20. *Κατάσταση του δεσμευόντος.* Οι κόλακες μεγαλοποιούν τις μέτριες αρετές, μετριάζουν τα ελαττώματα, συγχωρούν τα λάθη, ανάγουν τα σφάλματα σε προτερήματα. Όλα αυτά τα κάνουν προσεκτικά, ώστε να μην αποκαλυφθεί η τέχνη της κολακείας τους. Κατ' αυτό τον τρόπο δεσμεύουν άτομα τα οποία δεν έχουν ιδιαίτερη εξυπνάδα, επειδή το να είναι κάποιος αγαπητός και τιμημένος προκαλεί μεγάλη ευχαρίστηση στον καθένα.

21. *Πώς δεσμεύεται ο δεσμευών.* Αυτός που δεσμεύει νιώθει χαρά και θρίαμβο, και τα αισθήματα αυτά γίνονται ακόμη πιο έντονα όταν το αντικείμενο της δέσμευσης θεωρείται εκλεκτό και αξιέπαινο. Ωστόσο, ο Μπρούνο επισημαίνει ότι το αντικείμενο της δέσμευσης, μέσω των αισθημάτων χαράς και θριάμβου, μπορεί να αιχμαλωτίσει τελικά τον δεσμευών. Για παράδειγμα, όταν οι νικητές εγκωμιάζουν τα αντικείμενα των δεσμεύσεών τους και εκθειάζουν τη νίκη τους, δεν κάνουν τίποτε άλλο εκτός από το να ξεγελούν τον ίδιο τους τον εαυτό.

Ο Μπρούνο όμως μας επιστά την προσοχή, χαρακτηρίζοντας ευτελές το άτομο εκείνο που δε δεσμεύεται σε έναν αξιέπαινο και ξεχωριστό άνθρωπο που το αγαπά.

22. *Διάκριση του δεσμευόντος.* Υπάρχει ένα είδος δέσμευσης βάσει του οποίου επιδιώκουμε να γίνουμε ωραίοι, άξιοι και καλοί, και ένα άλλο είδος με το οποίο επιθυμούμε να γίνουμε κύριοι του καλού, του ωραίου και του άξιου.

23. *Άγνοια του δεσμευόντος.* Η επεξήγηση των δεσμεύσεων είναι απόκρυφη στο μεγαλύτερο μέρος της (αυτό ισχύει και για τους σοφούς). Πολλές φορές είναι αδύνατον να εξηγηθεί το μίσος ή η αφοσίωση που αισθάνεται ένας άνθρωπος για έναν άλλο.

24. *Επιδειξιότητα του δεσμευόντος.* Όπως οι αδαείς παρσύρονται από έναν κόλακα, έτσι και οι δεσμεύσεις κατασκευάζονται και στηρίζονται σε διάφορες επινοήσεις.

25. *Όπλα του δεσμευόντος.* Τα όπλα του δεσμευόντος είναι: η διορατικότητα, η σωφροσύνη και η τέχνη, καθώς και η περισταση, τα πράγματα, το πεπρωμένο, η φύση και η εύνοια των θεών.

26. *Εναλλαγή του δεσμευόντος.* Προνοώντας, ο δεσμευών πρέπει να αναγνωρίζει έγκαιρα τη στιγμή που θεμελιώνεται η

δέσμευση, να συλλαμβάνει την παρουσία του αντικειμένου και να σταματά την κατάλληλη στιγμή, προτού δεσμευθεί ο ίδιος από το αντικείμενο.

27. *Τα μάτια του δεσμεύοντος.* Οι δεσμεύσεις είναι λεπτές και το αντικείμενο της δέσμευσης γίνεται αντιληπτό μόνο φευγαλέα, και ανά πάσα στιγμή αποτελεί αντικείμενο μεταβολών. Επομένως, χρειάζεται να παρακολουθήσουμε το ρυθμό της αλλαγής και να παρατηρήσουμε τη μορφή που προηγείται της επόμενης μορφής. Έτσι, τη δέσμευση της αγανάκτησης ακολουθεί η οργή και τις δεσμεύσεις της οργής ακολουθούν εκείνες της θλίψης.

28. *Πανουργίες του δεσμεύοντος.* Οι δεσμεύσεις οδηγούνται στον προορισμό τους μέσω της γνώσης και περιπλέκονται μέσω της συναισθηματικής δόνησης.

29. *Η κλίμακα του δεσμεύοντος.* Η σχέση του δεσμεύοντος με την ψυχή ωριμάζει όταν η τελευταία παρουσιάζεται πλήρης, τόσο στις εξωτερικές όσο και στις εσωτερικές αισθήσεις.

30. *Οι θύρες τις οποίες χρησιμοποιεί ο δεσμεύων.* Οι θύρες μέσα από τις οποίες επιτίθεται ο δεσμεύων είναι η όραση, η ακοή, η φαντασία και ο νους. Εάν κατορθώσει να ανοίξει ένα πέρασμα από τις τρεις αυτές θύρες, δεσμεύει με τον πιο σκληρό τρόπο. Αυτός που θέλει να διαβεί τη θύρα της ακοής χρησιμοποιεί τη φωνή και τον ωραίο λόγο. Για τη θύρα της όρασης χρησιμοποιεί κατάλληλα σχήματα, χειρονομίες, εικόνες και κινήσεις, ενώ για τη θύρα της φαντασίας και του νου χρησιμοποιεί τη συμπεριφορά και τις τέχνες.

Ο Μπρούνο, στο έργο του *De Vinculis in Genere*, αναφέρεται στους διαφορετικούς τύπους ανθρώπων, τους οποίους κατατάσσει σε τρεις βασικές κατηγορίες: στους κτηνώδεις ή σ' αυτούς που κυβερνώνται από τα πάθη και το μίσος, στους

κανονικούς ή σ' αυτούς που έχουν αναπτύξει ανθρώπινα χαρακτηριστικά, και στους ηρωικούς ή σ' αυτούς που έχουν ξεπεράσει την ανθρώπινη φύση, οι οποίοι είναι οι οδηγοί της ανθρωπότητας, που τους συντροφεύουν οι θεοί, αλλά και ολόκληρη η φύση συνεργάζεται μαζί τους.

Αναφέρεται, επίσης, στις διαφορετικές ηλικίες του ανθρώπου, τονίζοντας ιδιαίτερα την αλλαγή κάποιων χαρακτηριστικών ανά επτά χρόνια. Έτσι, τα παιδιά μέχρι την ηλικία των επτά ετών αφήνονται στη φυσική διαδικασία ανάπτυξης, που χαρακτηρίζεται από ένα κλίμα τρυφερότητας και ελευθερίας από δεσμεύσεις. Μέχρι την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών ο άνθρωπος, που σιγά σιγά ενηλικιώνεται, χρειάζεται κάποιες επιβεβαιώσεις. Στην ηλικία των είκοσι ενός ετών διαθέτει περισσότερη ζωντάνια, γεγονός που αποτελεί το λόγο που δεσμεύεται ερωτικά. Στην ηλικία των είκοσι οκτώ ετών φαίνεται να παίζει κυρίαρχο ρόλο η ψυχή του νέου, που μέχρι τα τριάντα πέντε εκδηλώνεται πλήρως σ' όλες τις μορφές. Σε προχωρημένες ηλικίες και εφόσον τα ενδιάμεσα στάδια χαρακτηριστούν από την επικράτηση ή όχι των πνευματικών στοιχείων, δεδομένου ότι όλες οι ενέργειες έχουν εξασθενήσει, οι δεσμεύσεις είναι πιο δύσκολες.

Ο Μπρούνο υπογραμμίζει ακόμη τις διαφορές που παρουσιάζονται ανάμεσα στα έθνη, τα οποία επίσης δεσμεύονται από διάφορες θεότητες. Έτσι, οι Ισπανοί δεσμεύονται περισσότερο από την Αφροδίτη σε σχέση με τους Γερμανούς.

Παρόμοια με τον Μπρούνο, και ο αυτοκράτορας Ιουλιανός⁸¹ τονίζει ότι σε κάθε θεό υπερτερεί μια διαφορετική ιδιότητα, η οποία μεταβιβάζεται στα έθνη που δεσμεύονται σε

81. Ιουλιανός, *Μισοπάγων*, θύραθεν Επιλογή, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 181.

αυτούς: ο Άρης ηγεμονεύει τα πολεμικά έθνη, η Αθηνά τα πολεμικά που διαθέτουν και φρόνηση, ο Ερμής κυρίως τα συνετότερα παρά τα τολμηρότερα. Ως εκ τούτου, τα έθνη υιοθετούν την ιδιοσυγκρασία των θεών που τους κηδεμονεύουν. Έτσι, οι Κέλτες και οι Γερμανοί είναι ρηφοκίνδυνοι, οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι καταγίνονται με την πολιτική και τη φροντίδα για τα ανθρώπινα, δέχως να παύουν να είναι σταθεροί και ικανοί στον πόλεμο, οι Αιγύπτιοι είναι πιο συνετοί και επιδίδονται περισσότερο στις τέχνες, ενώ οι Σύριοι είναι φιλήσυχοι και συνάμα, θερμοί, συνετοί και ματαιόδοξοι.

*Ο Έρωσ (η δέσμευση του έρωτα)*⁸²

Ο Πλάτωνας, μέσα από το ιστορικό πρόσωπο του Σωκράτη, παρουσιάζει τον Έρωτα κυρίως στο Συμπόσιο:

«Πρέπει, λοιπόν, όποιος θα πάρει τον ορθό δρόμο γι' αυτό το πράγμα, να αρχίσει όταν είναι ακόμη νέος να πηγαίνει στα όμορφα σώματα: μα, έπειτα, πρέπει να καταλάβει πως η ομορφιά που είναι επάνω σε ένα οποιοδήποτε σώμα είναι αδελφικά συγγενική με την ομορφιά που είναι επάνω σ' ένα άλλο σώμα... Αμα το καταλάβει αυτό, θα γίνει εραστής όλων των ωραίων σωμάτων και θα χαλαρώσει τον έρωτα για το ένα σώμα, γιατί θα το καταφρονήσει και θα το λογαριάσει για μικρό πράγμα. Και ύστερα από αυτό, θα μάθει πια να λογαριάσει την ομορφιά που είναι μέσα στις ψυχές, για αξιότερη από την ομορφιά που είναι μέσα στα σώματα... Κι έτσι, θα αναγκασθεί να θεαθεί την ομορφιά,

82. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell Imagine, Padova 1992, σελ. 177.

που είναι μέσα στα έργα και τους λόγους... Και έπειτα από τα έργα, θα τον οδηγήσει κανείς στις γνώσεις... Και θα βλέπει την άφθονη ομορφιά και όχι την ομορφιά του ενός και μόνου, δεμένος μ' αυτή σαν νηρέτης... Όποιος, λοιπόν, οδηγηθεί ως εδώ στα πράγματα του έρωτα... όταν φθάσει στο τέλος της μυσταγωγίας του έρωτα, έξαφνα θα αντικρίσει μία ομορφιά εξαίσια... που γι' αυτήν έγιναν όλοι οι προηγούμενοι παιδεμοί. Θα δει αυτό που είναι πάντοτε και ούτε γίνεται ούτε χάνεται, ούτε αύξηση παθαίνει ούτε ελάττωση κι έπειτα δεν είναι απ' εδώ όμορφο κι απ' εκεί άσχημο, ούτε σχετικά με τούτο άσχημο ή όμορφο... ούτε πάλι θα φανερωθεί το όμορφο σαν κάποιο πρόσωπο, ούτε σαν χέρια ούτε σαν κάποιος λόγος ούτε σαν κάποια γνώση... Αντά, λοιπόν, Φαίδρε και 'σεις οι άλλοι, είτε η Διοτίμα και πείσθηκα κι εγώ. Και μ' αυτή την πεποίθηση προσπαθώ και τους άλλους να πείσω, πως για να αποκτήσει τούτο η ανθρώπινη φύση, συμπαραστάτη πιο καλόν από τον Έρωτα δεν μπορεί εύκολα να βρει. Για τούτο ακριβώς εγώ ισχυρίζομαι πως κάθε άνθρωπος πρέπει να τιμά τον έρωτα και εγώ ο ίδιος τιμώ τα έργα του Έρωτα και τα εξασκώ περίσσια και παροτρύνω και τους άλλους και τώρα και πάντα εξυμνώ τη δύναμη και την ανδρεία του έρωτα, όσο μπορώ»⁸³.

Για τον Μπρούνο, ο έρωτας είναι μια φυσική δύναμη που οδηγεί τα όντα στην πληρότητά τους και βοηθά το καθένα να βιώνει την ενότητα μέσα από την εναρμόνιση των αντιθέτων.

Για τον Μπρούνο, η αγάπη δεν είναι μια μαλθακή στάση απέναντι στη ζωή, αλλά μια θεϊκή δύναμη: είναι ο πατέρας,

83. *Πλάτων Συμπόσιον*, 201d-212c.

είναι η πηγή, η Αμφιτρίτη των δεσμεύσεων. Μέσω αυτής της δέσμευσης, σαν μια πράξη αγάπης, ευεργεσίας και θυσίας, τα ανώτερα πράγματα μερμινούν για τα κατώτερα, τα κατάλληλα συνδέονται με αμοιβαία δέσμευση και, τέλος, συντελείται η τελειότητα του σύμπαντος, σύμφωνα με τη λογική της μορφής του. Σε παγκόσμιο επίπεδο, τα πράγματα βρίσκονται σε τέτοια διάταξη ώστε να βρίσκονται σε αμοιβαία σχέση, σε ένα είδος συντονισμού. Έτσι, οι θεότητες μέσω ορισμένων παρεμβάσεων επηρεάζουν τα κατώτερα πράγματα, τα οποία ανυψώνονται σε μια πράξη σεβασμού για να δεσμεύσουν ανάλογα με τη δυνατότητά τους τα ανώτερα και ύψιστα πράγματα.

Στο ίδιο έργο, ο Μπρούνο⁸⁴ αναφέρεται στην έννοια του μέτρου που πρέπει να διαποτίζει τις φυσικές, τις ψυχολογικές αλλά και τις πνευματικές δραστηριότητες. Συνιστά την αποφυγή της πολύ εκλεπτυσμένης ομιλίας, την αποφυγή της γνώσης που βασίζεται σε πολλές λεπτομέρειες, την υπερβολική μεθοδικότητα, τις κινήσεις που ελέγχονται απόλυτα, τη δυσαρμονία στα χρώματα και την ενδυμασία, καθώς και την υπερβολική χρήση πετραδιών ή δακτυλιδιών.

84. Albano Biondi, *Giordano Bruno, De Magia, De Vinculis in Genere*, Biblioteca dell'Imaginario, Padova 1992, σελ. 189.

4. Η τέχνη της μνήμης

Η τέχνη της μνήμης ανάγεται στο μακρινό παρελθόν, στην εποχή των Προσωκρατικών⁸⁵. Αφορμή για να γίνει ευρέως γνωστή στάθηκε ένα τυχαίο περιστατικό με πρωταγωνιστή τον Σιμωνίδη τον Κείο. Ένας ευγενής από τη Θεσσαλία, με το όνομα Σκόπας, διοργάνωσε ένα συμπόσιο, στο οποίο προσκάλεσε και τον Σιμωνίδη για να ψυχαγωγήσει τους παρευρισκόμενους. Ο Σιμωνίδης απήγγειλε ένα ποίημα το οποίο αφιέρωσε στον οικοδεσπότη και στους δίδυμους θεούς, Κάστορα και Πολυδεύκη. Όταν τελείωσε, ο Σκόπας τού είπε ότι θα του δώσει τα μισά χρήματα και ότι τα άλλα μισά θα έπρεπε να τα ζητήσει από τους θεούς. Ο Σιμωνίδης, χωρίς να αντιδράσει, βγήκε έξω από το κτίριο για να συναντήσει δύο νέους που εκείνη τη στιγμή ήθελαν να του μιλήσουν. Δεν είδε όμως κανέναν. Κατά το διάστημα που βρισκόταν έξω, η στέγη του σπιτιού έπεσε και καταπλάκωσε όλους τους παρευρισκόμενους. Τα σώματά τους όμως παραμορφώθηκαν τόσο πολύ, ώστε ήταν αδύνατον να αναγνωριστούν. Ωστόσο ο Σιμωνίδης, που είχε σωθεί με την εύνοια των θεών, θυμόταν τις θέσεις των παρευρισκομένων πριν τους καταπλακώσει η στέγη και έτσι μπόρεσε να πει στους συγγενείς τους ποιος ήταν ο δικός τους νεκρός. Η σύνδεση των προσώπων με τις θέσεις όπου κάθονταν βοήθησε τον Σιμωνίδη να ανακαλέσει στη μνήμη του τα πρόσωπα.

Γενικά, την τέχνη της μνήμης εξασκούσαν οι ρήτορες, για να μπορούν να εκθέτουν τους λόγους τους σε μια εποχή όπου δεν υπήρχε η τυπογραφία. Έτσι η τέχνη της μνήμης έγινε φυσιολο-

85. Θεοδόσιος Πελεγρίνης, *Οι Πέντε Εποχές της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 206-208.

γικά μέρος της ρητορικής. Αργότερα, στην εποχή της Αναγέννησης, η τέχνη της μνήμης δεν ήταν μόνο ένα εφόδιο για το ρήτορα, αλλά μια γνωσιολογική και μεταφυσική θεωρία. Οι φιλόσοφοι της Αναγέννησης, ακολουθώντας τον Πλάτωνα που πίστευε ότι η γνώση δεν είναι παρά ανάμνηση των ιδεών, αντιμετώπιζαν με παρόμοιο τρόπο τη γνώση. Γι' αυτούς όμως βασική προϋπόθεση ήταν η εξάσκηση, δηλαδή μια τεχνική μέθοδος που θα αποτύπωνε στη μνήμη όχι μόνο τον τρόπο που δημιουργήθηκε το σύμπαν, αλλά και τις δυνάμεις που συμμετείχαν στη δημιουργία του.

Ο Μπρούνο, που δημιούργησε ένα σύστημα τέχνης της μνήμης με πλήθος εικόνων, οι οποίες αναπαριστούν την ιστορία των διάφορων πολιτισμών της ανθρωπότητας, καθώς και του σύμπαντος, δείχνει στον άνθρωπο ένα δρόμο για να θυμηθεί και να ξαναγεννηθεί. Όταν κάποιος βλέπει αυτές τις εικόνες, ανακαλεί στη μνήμη του την εξέλιξη της ανθρωπότητας και τη δημιουργία του σύμπαντος. Ο άνθρωπος λοιπόν καλείται να συμμετάσχει στο κοσμικό σχέδιο, να μεταμορφωθεί και να μεταλλαχθεί. Ως εκ τούτου, οι εικόνες παίζουν το ρόλο του γεφυροποιού ανάμεσα στον υλικό και τον πνευματικό κόσμο, ανοίγουν το δρόμο για τη συμμετοχή και την επικοινωνία και αποκαθιστούν έτσι τη σχέση ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα συνείδησης· η συνείδηση ακολουθεί μια ανοδική πορεία και επιτρέπει το πέρασμα από μια κατάσταση θεωρητικά κατώτερη σε μια ανώτερη. Έτσι, ο άνθρωπος τοποθετείται σ' ένα πιο μεγάλο και πιο οργανωμένο κόσμο, το σύμπαν. Συμμετέχει στην ημερήσια πορεία του ήλιου, στην κίνηση του ήλιου μέσα από τα ζώδια, στις κινήσεις της σελήνης και των άλλων πλανητών.

Στην Αίγυπτο, η ενέργεια της ιεροποίησης του χώρου ισο-

δυναμούσε με την εμφάνιση του φοίνικα, του πουλιού Μπεν Μπεν, ενός μαγικού πουλιού που είναι φορέας ζωής.

Ο Μπρούνο παραθέτει επίσης κάποιες εικόνες που έχουν σχέση με τους δεκανούς, δηλαδή με τα δεκαήμερα του κάθε μήνα. Βάσει αυτού, ο άνθρωπος από θεατής γίνεται συμμετοχός στο χρόνο του ήλιου και των άστρων, βιώνει έντονα κάποιες στιγμές που θα είχαν περάσει απαρατήρητες, αναζωογονείται και επιστρέφει στο χρόνο του γίνεσθαι ανανεωμένος.

Η ιεροποίηση του χρόνου είναι πολύ σημαντική όχι μόνο για το άτομο, αλλά και την κοινωνία, επειδή το επαναφέρει ψυχολογικά και πνευματικά στις αρχές του κόσμου και προσαρμόζει τον ανθρώπινο χρόνο στον κοσμικό.

Το *De Umbris*, είναι αφιερωμένο στο βασιλιά Ερρίκο τον Τρίτο και πραγματεύεται την τέχνη της μνήμης. Στο έργο του αυτό ο Μπρούνο προειδοποιεί τους αναγνώστες ότι αρχικά θα δυσκολευθούν, αλλά τελικά η ανταμοιβή τους θα είναι πολύ μεγάλη. Η τέχνη της μνήμης είναι σαν το άγαλμα της Αρτέμιδος στη Χίο, που έδειχνε ένα λυπημένο πρόσωπο γι' αυτούς που μπαίνουν στο ναό, αλλά ένα χαρούμενο γι' αυτούς που φεύγουν από το ναό. Αυτοί που θα φθάσουν στα βάθη των σκιών των ιδεών θα ωφεληθούν αρκετά. Μ' ένα ποίημα αφιερωμένο στο σοφό Μέγλιν, ο Μπρούνο παροτρύνει τους αναγνώστες του βιβλίου να μην προχωρήσουν στο έργο αν δε νιώθουν έτοιμοι γι' αυτό. Στο εν λόγω βιβλίο ο Ερμής παρομοιάζει την τέχνη της μνήμης με τον ήλιο που ανατέλλει, και τη θεωρεί ικανή να οδηγήσει τον αναγνώστη από το σκοτάδι στο φως, από την πολλαπλότητα του φυσικού κόσμου στην ενότητα. Οι εργάτες του σκοταδιού αποσύρονται και εμφανίζονται οι άνθρωποι και τα δημιουργήματα του φωτός. Δημιουργήματα του φωτός είναι ο πετεινός, ο φοίνικας, ο κύκνος, η χήνα, ο

αετός, ο κριός, το λιοντάρι και, από τα φυτά, το ηλιοτρόπιο.

Ο Μπρούνο, επηρεασμένος από τον Λουλ, παρουσιάζει ένα σύστημα ομόκεντρων κύκλων, καθένας από τους οποίους διαιρείται σε εκατόν πενήντα διαστήματα, που το καθένα τους χαρακτηρίζεται με κάποια γράμματα της αλφαβήτου. Καθένα από τα διαστήματα των ομόκεντρων κύκλων αποτελεί τη θέση στην οποία αντιστοιχεί καθεμία από τις εκατόν πενήντα εικόνες μνήμης. Οι εικόνες, που αντιστοιχούν στον εσωτερικό κύκλο του συστήματος του Μπρούνο, είναι αναπαραστάσεις των άστρων, ενώ στους υπόλοιπους αντιστοιχούν οι εικόνες που αναφέρονται στον κόσμο των φυτών, των ζώων και των μετάλλων και, τέλος, στις τέχνες και τις επιστήμες.

Η Yates⁸⁶ τονίζει το εικονικό περιεχόμενο, και όχι τόσο τη συνδυαστική δομή. Οι εκατόν πενήντα εικόνες του κεντρικού εσωτερικού τροχού, δηλαδή οι εικόνες των δεκανών του ζωδιακού κύκλου, των πλανητών, των σεληνιακών θέσεων και των οίκων του ωροσκοπίου, αποτελούν τη βάση όπου στηρίζεται ολόκληρος ο ουρανός με τις αστρολογικές του επιδράσεις. Επιπλέον, συνεχίζει η Yates, ο νους, που μέσω εικόνων κρατούσε μαγικά χαραγμένο στη μνήμη τον ουρανό και τις κινήσεις των άστρων, είναι κάτοχος ενός μυστικού που αξίζει να γνωρίζει κανείς.

Η Sturlese⁸⁷, σε αντίθεση με τη Yates, υποστηρίζει ότι οι εικόνες χρησιμεύουν για να δημιουργούν συλλαβές. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι ο Μπρούνο επινόησε το σύστημα για να

86. Frances Yates, *The Art of Memory*, The University of Chicago Press, Routledge and Kegan Paul Ltd., London 1966, σελ. 199.

87. Rita Sturlese, *Giordano Bruno, De Umbris Idearum*, Insituto nazionale di studi sul rinascimento, Firenze 1991, introduzione LXV.

μπορούμε να θυμόμαστε επιστημονικούς όρους, όπως ονομασίες φυτών, δένδρων και ορυκτών. Για κάθε συλλαβή επιλέγεται μία εικόνα και σε κάθε κίνηση του τροχού η εικόνα του πρώτου τροχού μπορεί να συνδυαστεί με τους αντίστοιχους τομείς των άλλων τροχών, και έτσι να δημιουργήσει μία συνθετική, πιο πολύπλοκη εικόνα.

Σύμφωνα με τη Sturlese, το σύστημα τέχνης της μνήμης του Μπρούνο δεν είναι μόνο μνημονικό, αλλά συγχρόνως εφευρετικό και ερμηνευτικό. Το αξιοσημείωτο στην εργασία της Sturlese είναι το πόσο προφανής γίνεται πλέον η ιδέα ότι από ένα πεπερασμένο πλήθος εικόνων έχουμε τη δυνατότητα απομνημόνευσης άπειρου πλήθους λέξεων, όχι μόνο λατινικών, αλλά και ελληνικών και εβραϊκών. Έτσι, βλέπουμε ότι το σύστημα των τροχών του Μπρούνο είναι σε θέση να δημιουργήσει μία παγκόσμια γλώσσα που θα βασίζεται σε σύμβολα⁸⁸. Κάτι παρόμοιο θα προσπαθήσουν αργότερα να δημιουργήσουν οι Decharme, Wilkins⁸⁹ και Leib-

88. Για τον Κίρχερ, το σύμβολο είναι δηλωτικό στοιχείο κάποιου απόκρυφου μυστηρίου. Η φύση του συμβόλου οδηγεί την ψυχή μας στην κατανόηση κάτι πολύ διαφορετικού από τα πράγματα που μας προσφέρονται από τις εξωτερικές αισθήσεις, του οποίου η ιδιότητα είναι να παραμένει κρυφό ή καλυμμένο κάτω από το πέπλο μιας σκοτεινής έκφρασης... Αυτό δε διαμορφώνεται με λέξεις, αλλά εκφράζεται μέσα από σημάδια, χαρακτήρες και εικόνες. Umberto Eco, *Η αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 222.

89. Ο John Wilkins, που ούτε καν διανοείται να θέσει το πρόβλημα ότι λαοί με διαφορετικούς πολιτισμούς μπορεί να είχαν οργανώσει το σύμπαν με διαφορετικό τρόπο, δημιουργεί μία γλώσσα όπου το κάθε πράγμα μπορεί να θεωρείται από διαφορετικές σκοπιές· δημιουργεί αυτό που σήμερα θα λέγαμε Hypertext. Ένα Hypertext που μπορούμε να συλλάβουμε σχετικά με τα ζώα είναι αυτό το οποίο ξεκινώντας από το σκύλο στοχεύει σε μια γενική

πίζ⁹⁰. Επιπλέον, στον Μπρούνο γίνεται φανερή μια προσπάθεια σύνδεσης του ήχου και του ρυθμού με κάποια γεγονότα ιστορικά, θρησκευτικά, ή με τα διάφορα εξελισσόμενα στάδια ζωής που συναντούμε στη φύση, όπως ορυκτά, φυτά, ζώα, άνθρωποι, πλανήτες, ζώδια και αστερισμοί.

Ο Eco⁹¹, για τους τροχούς του Μπρούνο, αναφέρει συγκεκριμένα τα εξής:

«Στο εικονολογικό υλικό, που χρησιμοποιεί ο Μπρούνο, βρίσκουμε ξεκάθαρα εικόνες που προέρχονται από την ερμητική παράδοση, όπως οι τριάντα δεκανείς του ζωδιακού, καθώς και άλλες που θυμίζουν έντονα τον Αγορίππα και τον Ντι. Επίσης, βρίσκουμε ζώα, φυτά και ορυκτά... Πρόκειται για ένα ρεπερτόριο εξαιρετικής σπουδαιότητας, από την άποψη της ιστορίας της εικονολογίας, όπου οι τρο-

ταξινόμηση των θηλαστικών και παρεμβάλλει το σκύλο σε ένα δένδρο πληροφοριών που θα περιλαμβάνει και τη γάτα και το βόδι και το λύκο. Αν όμως σε αυτό το δένδρο εστιάσουμε στο σκύλο, παραπεμπόμαστε σε έναν κατάλογο πληροφοριών σχετικά με τα χαρακτηριστικά του σκύλου ή τις συνήθειές του. Επιλέγοντας μια άλλη σειρά διασυνδέσεων, μπορούμε να φθάσουμε σε μια λεπτομερή εξέταση των ρόλων των σκύλων σε διαφορετικές ιστορικές εποχές. Umberto Eco, *Η αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 364-365.

90. Για τον Leibniz υπάρχει τέλεια αναλογία ανάμεσα στην τάξη του κόσμου ή της αλήθειας και τη γραμματική τάξη των συμβόλων στη γλώσσα. Σ' αυτή τη θέση του πολλοί τον ταύτισαν με την «Picture Theory of Language» του Wittgenstein, σύμφωνα με την οποία, η πρόταση πρέπει να προσλάβει μορφή παρόμοια με τα γεγονότα που αντικατοπτρίζει. Έτσι, σύμφωνα με τον Leibniz, η σύνταξη της πρότασης είναι πιο σημαντική από τη σημασιολογία της.

91. Umberto Eco, *Η αναζήτηση της Τέλειας Γλώσσας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 196-198.

ποι με τους οποίους μία σφραγίδα μπορεί να παραπέμψει σε μία συγκεκριμένη ιδέα θεμελιώνονται για άλλη μία φορά... Όπως είχε συμβεί με τους Λουλ, Κουζάνο και Ποστέλ και όπως θα συμβεί με τα κινήματα του 17ου αιώνα, η ένθερμη ιερογλυφική ρητορική του Μπρούνο πλάθεται με σκοπό να αναπαράγει μια μεταρρύθμιση, μια ανανέωση, μια επανάσταση της γνώσης, των εθίμων, αλλά και της ίδιας της πολιτικής τάξης της Ευρώπης – μεταρρύθμιση, της οποίας ο Μπρούνο υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής και προπαγανδιστής».

Το άλλο βιβλίο του Μπρούνο που πραγματεύεται την τέχνη της μνήμης, το οποίο έγραψε ενώ ήταν ακόμη στο Παρίσι, έχει για ηρωίδα του τη μάγισσα Κίρκη, την κόρη του Ήλιου. Το βιβλίο αρχίζει, σύμφωνα με τη Yates⁹², μ' ένα θαυμάσιο ύμνο στον ήλιο, αναφέροντας όλα τα ονόματά του, τις ιδιότητές του, τα ζώα, τα πουλιά και τα μέταλλα που αντιστοιχούν σε αυτόν. Στη συνέχεια, η Κίρκη υμνεί το φεγγάρι, τον Κρόνο, τον Δία, τον Άρη, την Αφροδίτη και τον Ερμή· κάνει διάφορα μαγικά χρησιμοποιώντας φυτά και πέτρες, ιεροποιεί το χώρο με διάφορα σχήματα και κρατά στα χέρια της γραπτά των θεών. Η Κίρκη⁹³, αναζητεί την Αστρέα, τη δικαιοσύνη της χρυσής εποχής, και καλεί τους θεούς να αποκαταστήσουν την αρετή και να ξαναφέρουν το φως και τα όμορφα δημιουργήματα στο σκοτεινό μεσαιωνικό κόσμο. Ακόμη και σ' αυτή τη σκοτεινή περίοδο, ο Μπρούνο θυμίζει στους αναγνώστες ότι υπάρχουν

92. Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, The University of Chicago Press Ltd., London 1964, σελ. 200.

93. Η Κίρκη είναι κόρη του Ήλιου, η πλανεύτρα μάγισσα του Οδυσσέα και του Ιάσονα. Κ. Κερένυ, *Η Μυθολογία των Ελλήνων*, Εστία, Αθήνα 1984, σελ. 493.

ζώα και πτηνά τα οποία αναγγέλλουν συνεχώς την ανατολή του ήλιου, όπως ο πετεινός που είναι όμορφος, ευγενικός, γενναιόδωρος, ηλιακός, αυτοκρατορικός, σχεδόν θεϊκός και δείχνει την ανωτερότητά του εξυμνώντας τον ήλιο.

Στο *Lampas Triginta Statuarum*⁹⁴ ο Μπρούνο δείχνει πώς κτίζεται εσωτερικά ο ναός της σοφίας σε μια εποχή που, όπως αναφέρει στο *Spaccio de la Bestia Trionfante*, οι άνθρωποι όχι μόνο δεν κτίζουν ναούς, αλλά έχουν πάψει να τιμούν τις θεότητες ακόμη και στους ήδη υπάρχοντες. Αναφέρει επίσης ότι ο ναός της σοφίας κτίστηκε αρχικά από τους Αιγύπτιους και τους Χαλδαίους, έπειτα από τους Πέρσες μάγους, στη συνέχεια από τους γυμνοσοφιστές της Ινδίας, στη Θράκη από τον Ορφέα, στους Έλληνες από τον Θαλή και τους άλλους σοφούς, στους Ιταλούς από τον Λουκρήτιο και άλλους σοφούς, στην Γερμανία με τον Αλβέρτο το Μέγα, τον Κουζάνο, τον Κοπέρνικο και τον Palingenius.

Ο Μπρούνο αναφέρεται σε μια θεϊκή ανώτερη τριάδα και σε μια κατώτερη, για τις οποίες δεν μπορεί να υπάρχει μία μορφή ή ένα άγαλμα. Ακολουθούν, όμως, οι θεότητες που μπορούμε να τις παραστήσουμε με φιγούρες ή με τα μαγικά εσωτερικά αγάλματα. Εσωτερικά, με την έννοια ότι μπορούμε να τα αναπαραστήσουμε με τη δύναμη της φαντασίας. Πρώτη θέση ανάμεσα στα αγάλματα που μπορεί ο καθένας να αναπαραστήσει μέσα του, να αναζωογονεί καθημερινά και να συσχετίζει με διάφορες έννοιες, κατέχει ο Απόλλων. Ο Απόλλων συμβολίζει τη μονάδα, το απόλυτο ένα, τη μία απλότητα: οι ακτίνες

94. Jordani Bruni Nolani, Opera latine concripta, *Lampas Triginta Statuarum*, F. Tocco et H. Vitelli, Faksmile-Neudruck der Ausgabe von Fiorentino, Tocco und Anderen, Neapel und Florenz, 1879-91, σελ. 9-37.

του συμβολίζουν την αγνή και μοναδική αλήθεια, την ενότητα. Ο Απόλλων φωτίζει όλα τα αστέρια, όλα τα ζώδια, και πετυχαίνει αρμονία μέσα από τους αρμονικούς ήχους της λύρας του. Ανάμεσα στα άλλα μαγικά αγάλματα του Μπρούνο η Αθηνά αντιπροσωπεύει τόσο την ανθρώπινη διάνοια όσο και τη θεϊκή. Για τη θεά Αθηνά, ο Μπρούνο δηλώνει ότι είναι η επιλογή του ανάμεσα στην Ήρα και την Αφροδίτη. Η Αθηνά αντιπροσωπεύει τη σοφία, είναι όμορφη σαν το φεγγάρι, ένδοξη σαν τον ήλιο, φοβερή σαν στρατιές πολεμιστών του Άρη, αγνή, σεβαστή, παντοδύναμη, επειδή μπορεί να κάνει τα πάντα, και ευγενική, επειδή επισκέπτεται όλα τα έθνη που έχουν ιερά στα οποία την τιμούν.

Στο *De Imaginum, Signorum et Idearum Compositione*⁹⁵ ο Μπρούνο παρουσιάζει ένα διαφορετικό σύστημα της τέχνης της μνήμης, στο οποίο σημαντικό ρόλο παίζει η αρχιτεκτονική δομή του χώρου, καθώς και ο χρόνος. Ακολουθώντας την κλασική φόρμα της τέχνης της μνήμης, όπως έκανε και ο Καμίλο πριν από αυτόν, χωρίζει το χώρο σε 24 δωμάτια (Atrium), σε καθένα από τα οποία τοποθετεί εικόνες. Στο ίδιο έργο του, ο Μπρούνο χρησιμοποιεί ένα δεύτερο γεωμετρικό σχήμα, το τετράγωνο⁹⁶, που μεταδίδει μια έννοια σταθερότητας. Δημι-

95. Οι παραπομπές στο έργο αυτό του Μπρούνο αναφέρονται στην αγγλική μετάφραση του Dick Higgins, *Giordano Bruno, On the Composition of Images Signs and Ideas*, New York Willis, Locker & Owens, 1991 σελ. 49, 89 (edited and annotated by Dick Higgins, translated by Charles Doria).

96. Ο Μπρούνο στο *De Umbris* χρησιμοποιεί τον κύκλο ως βασικό σχήμα στο σύστημα της τέχνης της μνήμης. Ο κύκλος έχει ως πρώτο στόχο σε πολλά μαγικο-θρησκευτικά τελετουργικά την ύψωση μιας περιφραξης ανάμεσα σε δύο ετερογενείς χώρους. Mircea Eliade, *Πραγματεία πάνω στην Ιστορία των Θρησκειών*, Χατζηρηνικόλη, Αθήνα 1981, σελ. 347.

ουργείται έτσι το μαγικό τετράγωνο που σχετίζεται με τις τέσσερις κατευθύνσεις του χώρου, καθώς και με τις τέσσερις εποχές του χρόνου. Ο προσανατολισμός είναι εκείνος που τώρα δίνει νόημα στο χώρο. Εκεί όπου επικρατούσε το χάος, ο χώρος πλέον μεταμορφώνεται, δημιουργείται ένα κέντρο, σύμφωνα με ένα ιδανικό πρότυπο των θεών.

Ο Eliade⁹⁷ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι:

«Κάθε ανθρώπινο πλάσμα τείνει, έστω και ασύνειδα, προς ένα κέντρο και προς το δικό του κέντρο, που του παρέχει την ολοκληρωτική πραγματικότητα, την ιεροσύνη. Αυτός ο βαθιά ριζωμένος πόθος του ανθρώπου να βρεθεί στην καρδιά του πραγματικού, στο κέντρο του κόσμου, εκεί που γίνεται η επικοινωνία με τον ουρανό, εξηγεί την υπέρμετρη χρήση των κέντρων του κόσμου... Έτσι, οι ναοί, τα παλάτια και οι πόλεις βρίσκονταν τοποθετημένα σε ένα σημείο, το κέντρο του σύμπαντος... Φαίνεται πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει, παρά μόνο σ' έναν ιερό χώρο, στο κέντρο. Ένα σύνολο από παραδόσεις επιβεβαιώνουν τον πόθο του ανθρώπου να βρίσκεται χωρίς προσπάθεια στο κέντρο του κόσμου, ενώ ένα άλλο σύνολο, τονίζει πόσο δύσκολο είναι, επομένως, και πόση αξία έχει να φθάσει κανείς ως εκεί... Υπάρχει ένας διαρκής πόθος του ανθρώπου να βρίσκεται πάντα και χωρίς προσπάθεια στο κέντρο του κόσμου, στην καρδιά της πραγματικότητας, για να ξεπεράσει την ανθρώπινη κατάσταση και να ξαναβρεί τη θεία κατάσταση».

Το κεντρικό θέμα στο *De Imaginum, Signorum et Idearum Compositione* είναι οι δώδεκα αρχές, οι θεότητες που σχετίζο-

97. Mircea Eliade, *Εικόνες και Σύμβολα*, Αρσενίδη, Αθήνα 1994, σελ. 70-73.

νται με τα ζώδια και τους πλανήτες. Η Yates⁹⁸ παρατηρεί ότι είναι φανερή η σύνδεση των δώδεκα αρχών με τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου, τους οποίους ο Μανίλιος συνδέει με τα ζώδια. Ο Μπρούνο φαίνεται να είχε υπόψη του αυτές τις αντιστοιχίες όταν έγραφε το τελευταίο έργο του, και απλώς έκανε κάποιες τροποποιήσεις στα ονόματα των θεοτήτων για να εξηγηρήσει καλύτερα τους σκοπούς του. Για παράδειγμα, στη θέση του ονόματος «Δήμητρα», που η αντίστοιχη αιγυπτιακή θεότητα είναι η «Ίσις», χρησιμοποιεί το όνομα «Τέλλους» και στη θέση της «Αρτέμιδος» το «φεγγάρι» (Luna).

Ο Μπρούνο χρησιμοποιεί όχι μόνο διαφορετικές εικόνες για κάθε αρχή, αλλά και διαφορετικές εικόνες για την ίδια αρχή. Για παράδειγμα, μερικές από τις εικόνες για τον Απόλλωνα-Ήλιο είναι ένας όμορφος νέος που κρατά ένα τόξο· ένας άνδρας με τόξο που σκοτώνει ένα λύκο, καθώς ψηλά στον ουρανό πετά ένα κοράκι· ένας άνδρας με φλάουτο· επίσης ένας άνδρας καθάλα σ' ένα λιοντάρι, ο οποίος φορά περικεφαλαία πάνω στην οποία απεικονίζονται ένας πετεινός και ένα χρυσό στέμμα. Αυτές οι εικόνες μπορούν να βοηθήσουν κάθε ερευνητή να συντονιστεί με τις δώδεκα αρχές και να διώξει από μέσα του το σκοτάδι και να φέρει το φως, τη χαρά και την ομορφιά.

Οι εικόνες⁹⁹ που χρησιμοποιεί ο Μπρούνο για τους πλανήτες παρουσιάζουν τις θέσεις των πλανητών μέσα στους αστερισμούς, τόσο κατά τη διάρκεια της ημέρας όσο και κατά τη

98. Frances Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, The University of Chicago Press Ltd., London 1964, σελ. 327.

99. Dick Higgins, *Giordano Bruno, On the Composition of Images, Signs and Ideas*, New York Willis, Locker & Owens, 1991, σελ. 139-213.

διάρκεια της νύχτας. Έτσι, μέσα στο σύστημά του εντοπίζουμε εκτός από τον τετραμερή ρυθμό των τεσσάρων εποχών και το διμερή, αυτόν της ημέρας και της νύχτας. Ο διαμορφωμένος με τις παραπάνω εικόνες χώρος φαίνεται να αντανακλά την ουράνια κίνηση του ήλιου, αλλά και τη νυκτερινή της σελήνης· δημιουργείται επομένως μία σχέση χάρη στο σωστό προσανατολισμό, που φέρνει πιο κοντά τον άνθρωπο με τον ουράνιο κόσμο. Έτσι, ο άνθρωπος μεταμορφώνεται σε ένα προσανατολισμένο, του οποίου όλες οι κινήσεις έχουν κάποιο νόημα· γίνεται κοσμικός, συμμετέχει στις αναζωογονητικές δυνάμεις της φύσης και γίνεται και ο ίδιος δημιουργός, αφού μεταμορφώνει και οργανώνει τον εσωτερικό του κόσμο. Αυτή η ικανότητα του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται το θείο, να έχει πρόσβαση στο μεταφυσικό με τη βοήθεια της συμβολικής σκέψης και να διαμορφώνει το πολιτισμικό περιβάλλον του, τον ξεχωρίζει από τα άλλα όντα.

5. Η φαντασία

Ο άνθρωπος είναι σε θέση να δημιουργεί με τη φαντασία του «γέφυρες» ανάμεσα στον κόσμο του ουρανού και της γης. Με τη βοήθειά της ξεπερνά την αίσθηση της απομόνωσης και της διάκρισης, και ως ον γεμάτο ζωή συνδέεται με τους άλλους κόσμους που τον περιβάλλουν. Η φαντασία, με την κύρια ιδιότητά της να συνδυάζει τις εικόνες και να δημιουργεί, προσφέρει στον άνθρωπο μια αίσθηση ελευθερίας και παγκοσμιότητας. Έτσι, η φαντασία μετατρέπεται σε ένα μέσο αφύπνισης του ανθρώπου, αφού λειτουργώντας σαν μια πνευματική τεχνική τον καθετοποιεί και τον φέρνει σε επαφή με τον πνευματικό κόσμο. Η φαντασία, που λειτουργεί από πάνω προς τα κάτω, έχει σχέση με την ενέργεια του φωτός. Αυτό που κάνουμε όταν φανταζόμαστε, είναι να στέλνουμε φως στις εικόνες που έχουμε μέσα μας.

Ο Μπρούνο θεωρεί¹⁰⁰ ότι από τη συνάντηση του φωτός με το σκοτάδι δημιουργούνται οι μορφές, η σύνθεση των πραγμάτων και τα είδη, σε μερικά από τα οποία υπάρχει περισσότερο φως, ενώ σε άλλα περισσότερη σκιά. Υπάρχει ένα αδράτο εσωτερικό φως που διαχέεται μέσα στο σύμπαν και κατευθύνεται μέσα από διάφορες συνθέσεις προς το εξωτερικό φως, το ορατό, τον ήλιο.

Παράλληλα με τη φαντασία και τη μνήμη ο Μπρούνο εκθειάζει την προσοχή, ως ικανότητα της συνείδησης να εστιάζεται σε όσο το δυνατόν περισσότερες εικόνες στο μικρότερο χρονικό διάστημα, και τη συγκέντρωση, την εστίαση δηλαδή σε μία

100. Dick Higgins, *Giordano Bruno, On the Composition of Images, Signs and Ideas*, New York Willis, Locker & Owens, 1991, σελ. 36.

εικόνα για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Ο Μπρούνο θεωρεί ότι οι τέσσερις παραπάνω ανθρώπινες λειτουργίες είναι απαραίτητες για τη δομή του ενδιάμεσου κόσμου, του ψυχολογικού, ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος να περάσει στην ανώτερη σφαίρα, την πνευματική.

Στο έργο του *Sigillus Sigillorum*¹⁰¹ ο Μπρούνο παραθέτει συμπληρωματικές οδηγίες για τη συνεχή και επίπονη προσπάθεια που απαιτείται προκειμένου ο άνθρωπος να διαμορφώσει τον ψυχολογικό του κόσμο και να πλησιάσει τον πνευματικό.

Έτσι, το πρώτο σημαντικό στοιχείο από τα δεκαπέντε που τονίζει ο Μπρούνο είναι η επίδραση του περιβάλλοντος του καθενός. Γι' αυτό, προτείνει την απάρνηση με στόχο την πνευματική τελείωση. Τα υπόλοιπα, με τη σειρά που τα αναφέρει ο Μπρούνο, είναι: η ύπαρξη δοκιμασιών που προκαλούν πόνο, αλλά τελειοποιούν την ανθρώπινη ύπαρξη. Η δυνατότητα μετάβασης από τον κόσμο του σώματος στον κόσμο της ψυχής, όπου κάποιος συναντά καινούρια πράγματα που δεν είχε δει πριν. Η μείωση του χρόνου του ύπνου και η ενασχόληση με πνευματικές δραστηριότητες, που θα οδηγήσουν τον άνθρωπο στην ανακάλυψη πραγμάτων που πριν ήταν γι' αυτόν κρυμμένα. Η υπεροχή της διάνοιας έναντι του σώματος. Η διαπίστωση ότι η διάνοια έχει ανεξάρτητη ζωή από το σώμα, που ενισχύεται από το γεγονός ότι κάποιοι άνθρωποι που δεν μπορούσαν να μιλήσουν πριν, αργότερα καταφέρνουν να ελέγχουν το σώμα τους και να εκφράζονται λεκτικά. Η αντίληψη του Πλάτωνα ότι οι φόρμες των πραγμάτων υπάρχουν στην ψυχή

101. Jordani Bruni Nolani, Opera latine concripta, *Sigillus Sigillorum*, F. Tocco et H. Vitelli, Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Fiorentino, Tocco und Anderen, Neapel und Florenz, 1879-91, σελ. 181-187.

του κόσμου, στη διάνοια, προτού εκδηλωθούν στον κόσμο. Η διαπίστωση ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στον εξωτερικό και στον εσωτερικό κόσμο. Έτσι, για παράδειγμα, βλέπουμε έναν άρρωστο και αισθανόμαστε άρρωστοι. Το ίδιο συμβαίνει με τη φαντασία, τη μελαγχολία και τις σκέψεις. Η επίδραση που έχει ο συναισθηματικός κόσμος πάνω στην ψυχή, γεγονός που απαιτεί πάντα ισχυρό αυτοέλεγχο. Η επίδραση της ψυχής πάνω στο περιβάλλον. Η απομάκρυνση από τις ζωικές συνήθειες. Η αποφυγή συναισθημάτων όπως η λύπη, η μελαγχολία και η φαντασίωση, που προκαλούν μεγάλες τρικυμίες στην ψυχή. Η διαπίστωση ότι χρειάζονται και άλλα πράγματα πέραν της λογικής για να βρεθεί η αλήθεια. Η κακή διάθεση που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για έλλειψη φιλοσοφικής διάθεσης. Και τέλος, η φιλοσοφία που ανυψώνει τον άνθρωπο.

6. Ο άνθρωπος

Ο Μπρούνο στο έργο του *Gli Eroiici Furori* αναφέρεται σε μία τριάδα τελειοτήτων: την αλήθεια, τη σοφία και την ομορφιά. Οι τρεις παραπάνω ενεργητικές δυνάμεις βοηθούν τον άνθρωπο να ξεπεράσει τη συνηθισμένη ανθρώπινη κατάσταση και να περάσει στην κατάσταση του ήρωα. Στον άνθρωπο, οι τρεις αυτές έννοιες εκφράζονται ως βούληση, αγάπη και διάνοια.

Μια εικόνα που χρησιμοποιεί ο Μπρούνο για να αναφερθεί στη βούληση είναι αυτή του «κυβερνήτη»:

*«Ο κυβερνήτης καλεί όλους του πολεμιστές
κάτω από ένα έμβλημα με τον ήχο της σάλπιγγας·
κι αν συμβεί για μερικούς απ' αυτούς να ηχεί μάταια,
και δεν εμφανιστούν αμέσως, τους προδότες σκοτώνει,
τους παράφρονες διώχνει από το στρατόπεδο
ή τους περιφρονεί.*

*Έτσι η ψυχή για τα σχέδιά της εκείνα
που δεν συγκεντρώνονται κάτω από ένα έμβλημα
ή τα θέλει νεκρά ή τα απομακρύνει.*

*Ένα αντικείμενο μόνο κοιτάζω,
που απορροφά τις σκέψεις μου,
και αυτό είναι ένα πρόσωπο.*

*Σε μία μόνο ομορφιά μένω προσηλωμένος,
που έχει σημαδέψει την καρδιά μου,
και αυτή είναι ένα βέλος.*

*Μία μόνο φωτιά με φλογίζει
και γνωρίζω ένα μόνο παράδεισο»¹⁰².*

102. Giordano Bruno, *Gli Eroiici Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 33.

Ο κυβερνήτης είναι η ανθρώπινη βούληση, που, όπως αναφέρει ο Μπρούνο στο ίδιο έργο, στέκεται στην πρύμνη της ψυχής με το μικρό τιμόνι της λογικής και της διάνοιας κυβερνώντας τις επιθυμίες των κατώτερων δυνάμεων του ανθρώπου. Ο κυβερνήτης με τον ήχο της σάλπιγγας καλεί όλους τους πολεμιστές, όλες τις ενεργητικές δυνάμεις του ανθρώπου, για να μπορέσουν να πολεμήσουν τις κατώτερες, τις παθητικές, τις δυνάμεις των φυσικών ορμών.

Μια άλλη εικόνα που χρησιμοποιεί ο Μπρούνο για να εκφράσει την απελευθέρωση του πνεύματος από τα βαριά υλικά στοιχεία είναι αυτή του αετού που κρατά στα πόδια του μία πέτρα.

Παρουσιάζει επίσης τον ηρωικά ενθουσιασμένο να κραδαίνει στο χέρι του το σπαθί της οργής και το μαστίγιο της περιφρόνησης για τα ανάξια πράγματα: φλέγεται μόνο από μια εσωτερική φωτιά, προχωράει χωρίς να είναι ευχαριστημένος, ούτε λυπημένος, αλλά ουδέτερος και εγκρατής, όντας σε μια κατάσταση που αρμόζει σε μια δυνατή ψυχή. Αυτή η κατάσταση του ενθουσιασμένου είναι το ηρωικό πάθος, που είναι κάτι διαφορετικό απ' όλα τα άλλα πάθη¹⁰³.

Στη συνέχεια ο Μπρούνο αναφέρεται στη δεύτερη μεγάλη ανθρώπινη ενεργητική δύναμη, που δεν είναι άλλη από την αγάπη. Οι εικόνες που χρησιμοποιεί είναι αυτές του κυνηγού

103. Τα παραπάνω σχόλια στο έργο του Μπρούνο θυμίζουν το ποίημα *Η Φωνή της Σιγής*: «Προτού η ψυχή μπορέσει να ακούσει, ο άνθρωπος πρέπει να γίνει κουφός στις βροντές και τους ψιθύρους, στις κραυγές και τα μουγκρίσματα των ελεφάντων, καθώς και στο αργυρόχο βούισμα της χρυσής πυγολαμπίδας». Ε.Π. Μπλαβάτσου, *Η Φωνή της Σιγής*, Βιβλιοθήκη Ν. Εποχής, Αθήνα 1973, σελ. 57.

Ακταίωνα, για τον άνθρωπο που αναζητά τη θεϊκή αγάπη, και του Φοίνικα, γι' αυτόν που κατέκτησε τη θεϊκή αγάπη, την ενεργητική διάνοια, όπως χαρακτηριστηκά την ονομάζει. Η διάκριση, δηλαδή η ικανότητα του ήρωα να ξεχωρίσει τις παγίδες και να αποφύγει τους άσκοπους έρωτες, είναι, σύμφωνα με τον Μπρούνο, απαραίτητο όπλο στην εσωτερική πορεία προς τα ανώτερα θεϊκά πράγματα, προς το φως.

*«Εάν η πεταλούδα εντυχισμένη πετάει προς το φως,
είναι επειδή δεν γνωρίζει
πως η φλόγα στο τέλος είναι δυσάρεστη·
αν το ελάφι από δίψα στο ποτάμι πηγαίνει,
είναι επειδή δεν γνωρίζει για την πικρή σαΐτα·
αν ο μονόκερος τρέχει προς την αγνή αγκαλιά,
είναι επειδή δεν βλέπει τη θηλιά που του ετοιμάζεται.
Στο φως, στην πηγή, στην αγκαλιά του καλού μου
εγώ βλέπω τις φλόγες, τα βέλη και τις αλυσίδες.
Αν η λαχτάρα μου είναι τόσο γλυκιά,
είναι επειδή η θεία δάδα μ' ευχαριστεί τόσο,
είναι επειδή το θείο τόξο με πληγώνει γλυκά,
είναι επειδή σε τούτο το δεσμό δένεται η επιθυμία μου,
υποφέρω αιωνίως από τις φλόγες στην καρδιά,
τα βέλη στο στήθος και τη θηλιά πάνω από την ψυχή μου»¹⁰⁴.*

Η ηρωική ψυχή, που επιδιώκει την ομορφιά, την καλοσύνη και τη δικαιοσύνη, ικανοποιείται περισσότερο από τη μάχη που δίνει εσωτερικά και από την προσπάθεια, παρά από μια επιτυχία σε πράγματα λιγότερο ευγενικά. Καλύτερος είναι, για

104. Giordano Bruno, *Gli Eroi Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 58.

τον Μπρούνο, ένας ηρωικός θάνατος στην ορθή προσπάθεια για την κατάκτηση των θεϊκών πραγμάτων, παρά ένας ανάξιος και κακός θρίαμβος.

Ο ήρωας μοιάζει με το νεαρό κυνηγό Ακταίων. Οι σκέψεις του είναι γρήγορες και ακολουθούν το κυνήγι, όσο κόπο και αν απαιτεί:

*«Ο νεαρός Ακταίων λύνει
τα μαντρόσκυλα και τα λαγωνικά του στα δάση,
όταν η μοίρα τον οδηγεί
σε αμφίβολο και επικίνδυνο μονοπάτι,
κοντά σε ίχνη άγριων θηρίων.
Εδώ μέσα στα νερά βλέπει
το πιο όμορφο πρόσωπο και στήθος,
που έχει ποτέ δει θνητός ή αθάνατος,
μέσα στην πορφύρα, το αλάβαστρο και το ατόφιο χρυσάφι,
και ο μεγάλος κυνηγός γίνεται λεία για κυνήγι.
Το ελάφι, που συνηθίζει στα πυκνά δάση
να οδηγεί τα ανάλαφρα βήματά του,
γρήγορα καταβροχθίζεται από τα μεγάλα σκυλιά.
Υψώνω τις σκέψεις μου σε ανώτερη λεία
και αυτές σε μένα επιστρέφουν
και μου φέρουν το θάνατο κατασπαράζοντάς με
με σκληρότητα και αγριότητα»¹⁰⁵.*

Ο Ακταίων, συνεχίζει ο Μπρούνο, συμβολίζει τη νοητική κρίση στο κυνήγι της θείας σοφίας, στη γνώση της θείας ομορφιάς. Αυτός λύνει τα σκυλιά που τον οδηγούν, σύμφωνα και με

105. Giordano Bruno, *Gli Eroi Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 71.

τον Πυθαγόρα, στο μεγάλο δύσβατο, απόκρημνο δεξι μονοπάτι που λίγοι το ακολουθούν και ελάχιστοι το διαβαίνουν. Κατορθώνουν όμως να μεταμορφωθούν από ένα κατώτερο ον σε θεό¹⁰⁶. Ο Ακταίων, μ' αυτές τις σκέψεις και αυτά τα σκυλιά που ψάχνουν το όμορφο, το καλό και το δίκαιο, μεταμορφώνεται σε αυτό που έψαχνε. Γίνεται η πολυπόθητη λεία. Αναζητώντας τη θεότητα στη φύση, τη βρίσκει μέσα του. Μένει σκλαβωμένος σε έναν τέτοιο ζυγό, σε έναν τέτοιο γάμο και φορτίο με την Άρτεμις, τη λάμψη των νοήμωνων ειδών, αυτή που με τη χάρη της και τη λάμψη της τον λάβωσε στην αρχή και έπειτα τον έδεσε. Σκλαβωμένος σ' αυτήν, που περιστοιχίζεται από τις Νύμφες, δηλαδή από άλλα είδη μορφών και ιδεών, κάνει τον άνδρα ένδοξο και όμορφο. Η Άρτεμις είναι η θεά των έργων σκέψων της αλήθειας. Είναι η λάμψη των δευτερευόντων διανοιών που επαναφέρουν τη λάμψη την οποία λαμβάνουν από την πρώτη διάνοια του Απόλλωνα. Η Άρτεμις είναι η σκιά του Απόλλωνα, ο κόσμος, το σύμπαν, η φύση. Είναι το φως που βρίσκεται στα πράγματα, δηλαδή εκείνη που λάμπει στο σκοτάδι.

Η εικόνα που χρησιμοποιεί ο Μπρούνο για να παρουσιάσει την ηρωική κατάσταση συνείδησης, την οποία κατέκτησε ο ήρωας, είναι αυτή του φοίνικα και του ήρωα που καίγεται στο μέσο της φωτιάς. Ο φοίνικας εκφράζει, σύμφωνα με τον Μπρούνο, την ενεργητική διάνοια, την πνευματική διάνοια, με την οποία ο ήρωας διαισθάνεται τα θεϊκά πράγματα:

106. Επίσης, στο ποίημα *Η Φωνή της Σιγής* γίνεται αναφορά σε δύο μονοπάτια, στο μονοπάτι της καρδιάς και της συμπόνοιας και στο μονοπάτι του νου. Ε.Π. Μπλαβάτσκι, *Η Φωνή της Σιγής*, Βιβλιοθήκη Ν. Εποχής, Αθήνα 1973, σελ. 71.

«Μοναδικό πουλί του ήλιου, αφηρημένη φοίνικα,
που είσαι τόσο παλιός όσο ο κόσμος
στην ευτυχημένη Αραβία,
εσύ είσαι αυτός που πάντα ήσουν,
ενώ εγώ δεν είμαι πλέον ο ίδιος.
Εγώ μέσα από τη ζέστη του έρωτα πεθαίνω δυστυχής,
εσένα σε ζωντανεύει ο ήλιος με τις αχτίδες του.
Εσύ καις σ' έναν και εγώ σε κάθε χώρο.
Εγώ από τον Έρωτα εσύ από το Φοίβο, έχουμε τη φωτιά.
Έχεις προκαθορισμένα όρια
μεγάλης ζωής και 'γώ ένα σύντομο τέλος
που μου προσφέρεται με χιλιάδες καταστροφές.
Ούτε ξέρω τι θα ζήσω, ούτε τι έζησα.
Μοίρα τυφλή με οδηγεί,
εσύ σίγουρα θα γυρίσεις να δεις το φως»¹⁰⁷.

Ο φοίνικας είναι αυτό που ήταν πάντα, επειδή η ύλη για να γίνει το πνεύμα, η ψυχή και το σώμα του φοίνικα ζωντανεύει από τη φωτιά. Ο φοίνικας, ενώπιον του ήλιου, αλλάζει το θάνατο με τη ζωή. Ανάβει φωτιά σ' ένα αρωματικό βωμό και την κουβαλάει μαζί του, όπου και αν πάει. Ο ηρωικά ενθουσιασμένος είναι αυτός που δεν ήταν και ο οποίος μέσω άπειρων διαφορών του χρόνου και αναρίθμητων αλλαγών των περιστάσεων έχει αβέβαιους όρους ζωής.

Στη συνέχεια ο Μπρούνο αναφέρεται στην τρίτη μεγάλη ανθρώπινη ενεργητική δύναμη, την ανθρώπινη διάνοια. Η ατομική αυτή διάνοια παρομοιάζεται από τον Μπρούνο με το σιδηρουργό του Δία. Ο σιδηρουργός επεμβαίνει με το αμόνι,

107. Giordano Bruno, *Gli Eroi Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 106.

το σφυρί και τη φωτιά και εξαγνίζει την κατώτερη ανθρώπινη διάνοια, την οποία ο Μπρούνο παρομοιάζει με το καμίνι του Ήφαιστου, όπου σφυρηλατούνται οι συνηθισμένες ανθρώπινες ιδέες και επιθυμίες:

*«Δεν επιστρέφω στο Σικελικό μου βουνό
όπου ακονίζω τους κεραυνούς του Δία.
Εδώ θα μείνω, Εγώ, ο αγέρωχος Ήφαιστος,
γιατί εδώ κινείται ο πιο υπέροχος γίγαντας
που φλέγεται ενάντια στον ουρανό και
εξοργίζεται μάταια,
καθώς επιχειρεί καινούριες μελέτες και δοκιμές.
Καλύτερους σιδηρουργούς,
καλύτερη εστία, αμόνι και σφυρί,
βρίσκω εδώ σ' αυτό το στήθος που αναστενάζει
όπως τα φύσερά που αναξωπυρώνουν την κάμινο»¹⁰⁸.*

Οι πόνοι και τα βάσανα, τονίζει ο Μπρούνο, υπάρχουν σε κάθε έρωτα, περισσότερο όμως στο συνηθισμένο, που έχει για αφετηρία το καμίνι του Ήφαιστου.

Είναι αναγκαίο, τονίζει ο Μπρούνο στο ίδιο έργο¹⁰⁹, να υπάρχουν τεχνίτες, μηχανικοί, υπηρέτες, ελεεινοί, σχολαστικοί και άλλοι παρόμοιοι, για να μπορούν οι φιλόσοφοι να γίνουν καλλιεργητές των ψυχών. Ολόκληρο το σύμπαν είναι ταξινομημένο σε όντα, ανώτερα και κατώτερα, σε αγνά και ανάξια, σε λαμπρά και σκοτεινά. Δεν είναι πρόπον, τονίζει ο Μπρούνο, να καταφεύγουμε στην κτηνώδη ισότητα, που παρατηρούμε

108. Giordano Bruno, *Gli Eroici Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 117.

109. Giordano Bruno, *Gli Eroici Furori*, Biblioteca Rara, Puplicata da G. Daelli, Milano, σελ. 172-183.

στις μικρές και ακαλλιέργητες δημοκρατίες, αλλά στην υπακοή των αγενών στους ευγενείς και στους ήρωες, που με τη σειρά τους υπακούουν στους θεούς, και έτσι εξασφαλίζεται η αρμονία στο σύμπαν και στην κοινωνία. Είναι απαραίτητο ο κόσμος να διοικείται από τους φιλόσοφους και όχι από τους σχολαστικούς, που αντί για υπηρέτες της αλήθειας έγιναν κριτές των πραγμάτων, τα οποία ούτε μελέτησαν ούτε κατανόησαν καλά. Οι ήρωες ακολουθούν τα μονοπάτια που χάραξαν ο Πυθαγόρας, ο Επίκουρος, ο Αναξαγόρας, ο Εμπεδοκλής και ο Πλάτωνας, ο οποίος θεωρούσε ότι τα πράγματα έπρεπε να είναι ταξινομημένα σε ανώτερα και κατώτερα, έτσι ώστε το κατώτερο της ανώτερης τάξης να ταιριάζει με το ανώτερο της κατώτερης τάξης. Έτσι, θεωρούσε ότι ολόκληρο το σύμπαν εξελίσσεται από το κακό στο καλό, από το σκοτάδι στο φως και από το κατώτερο στο ανώτερο.

Ο Μπρούνο παροτρύνει τον άνθρωπο να παθιαστεί ηρωικά, να πάψει να στέκεται τυφλός απέναντι στο θεϊκό αντικείμενο, να ποτίσει με την ελπίδα και τον ενθουσιασμό του το χώμα, για να γεννηθεί μέσα από το σκοτάδι ο Διόνυσος.